САЛАХЕТДИН ТАДЖИЕВ

ТУГАН АВЫЛЫБЫЗ БӘЗӘКӘ КАЙДА ДА БЕЗНЕҢ ЙӨРӘКТӘ

БӘЗӘКӘ
2022

СӘЛӘХЕТДИН ТАҖИЕВ

ТУГАН АВЫЛЫБЫЗ БӘЗӘКӘ КАЙДА ДА БЕЗНЕҢ ЙӨРӘКТӘ

Тарихи-публицистик очерклар

БӘЗӘКӘ
2022

2000-нче елда нәшер ителгән «Туган авылыбыз Бәзәкә кайда да безнең йөрәктә» китабы авылдашларның соравы буенча кабат бастырыла. Шуңа күрә китапның төп материалы үзгәртелмичә бирелә.

Бәяләүчеләр:
Филология фәннәре докторы Л.Ш. Арсланов
Тарих фәннәре докторы А.М. Кәлимуллин

Китапны нәшер итүдә, юбилей чараларын үткәрүдә матди ярдәм күрсәттеләр: авторның укучылары, дуслары Марат Ходунов, Назим Әхмәтов, Эмзар Цецхладзе, Ильшат Шәймуратов һәм дусты Хәлил Латыпов

Дизайн: авторның укучысы, дусты Рәфис Закиров

Автор турында:
Таҗиев Сәләхетдин Фәрди улы Бәзәкә авылында туып белем алган. Алабуга дәүләт педагогия институтын, Казан дәүләт педагогия аспирантурасын кандидатлык диссертациясе яклап тәмамлаган. Бәзәкә мәктәбенең директор урынбасары, Алабуга ВЛКСМ шәһәр комитеты секретаре, КФУның Алабуга институты доценты, республика вожатыйлар мәктәбе җитәкчесе булып эшләгән.

Таҗиев С.Ф. – танылган галим һәм укытучы, балалар һәм яшьләр җитәкчесе, Россия Федерациясенең мактаулы, Татарстан Республикасының атказанган югары мәктәп хезмәткәре.

2022 елда Татарстан президенты Указы нигезендә «ТАССР төзелүгә 100 ел» медале, Авыл Советы Башкарма комитеты карары нигезендә «За заслуги перед Бизякинским сельским поселением» медале белән бүләкләнде.

Таҗиев С.Ф. Туган авылыбыз Бәзәкә кайда да безнең йөрәктә / С.Ф. Таҗиев. – Бәзәкә, 2022. – 74 бит.

Бу хезмәт авторның туган авылы – Менделеев районы Бәзәкә авылы тарихына багышланган. Китапта Татарстан, Менделеев һәм Алабуга районнары, Бәзәкә авылы тарихына кагылган фәнни, архив, музей мәгълүматларына, Бәзәкә мәктәбе укытучылары, бигрәк тә тарих укытучысы Фәйзелхак Хөснетдинов туплаган материалларга, авыл картлары сөйләгән хикәятләргә, юрамаларга нигезләнгән тарихи-публицистик очерклар тупланды. Китапта шагыйрә Фәния Шакирова шигырьләре кулланылды.

Очерклар киләчәк яшь буын вәкилләрен тәрбияләүдә, аларда туган авылны, Ватанны, милләтне хөрмәт итү, ярату хисләре формалаштыруда уз өлешен кертер дигән өметтә калабыз.

Әнием Газизәбану һәм әтием Фәрдетдин,
апам Рабига һәм абыем Гәйфетдин,
үз балаларыдай күргән Фәйзелхак Хөснетдинов һәм
Зәйтүнә Галиева, Әдия Ибраева истәлегенә багышлыйм

Туган авылыбыз Бәзәкә

(Валерий Әхмәтшин көе, Сәләхетдин Таҗиев сүзләре)

Киң болыннар, әрәмәлек
Туган ягымда.
Башын игән бөдрә таллар
Инеш ярында.
    Кушымта:
    Туган авылыбыз Бәзәкә
    Кайда да безнен йөрәктә.
    Матурлана, үсә һаман
    Безнен Бәзәкә!
Туган якның саф җилләре
Хуш ис тарата.
Пинәрәнең йомшак суын
һәркем ярата.
    Кушымта
Бакчаларда гөрләп усә
Зур алмагачлар.
Егетләребез бик эшчән
һәм уңган кызлар.
    Кушымта

Мин - Бәзәкәм баласы

Туган авылым Бәзәкәгә кайткач, түбән очта инеш өстеннән салынган яңа күпер буенда үскән баһадир һәм мәһабәт таллар буена төшәм да, аларга карап хәйран калам. Бу талларны минем Сәлимулла бабаем утырткан булган. Бу талларга карыйм да уйланам: туган авылымда шушы таллар

шикелле искиткеч батыр һәм матур кешеләр яшәгән, шушы таллар тирәсеннән кемнәр генә утмәгән дә, бу таллар нинди генә язмышларны, вакыйгаларны курмәгән. Ә бу таллар туган авылым турында, анын кешеләре турында әллә нинди серләр, хикәяләр, риваятьләр беләдер. Тик алар сөйли алмый шул. Ә туган жирнең тарихы, анык үткәне, бүгенгесе, киләчәге белән кем генә кызыксынмый микән соң?

Кайчандыр сихри күлләре, хәтфәдәй болыннары, яшел тугайлары булган Бәзәкә Татарстанда карт авылларның берсе буларак та, даһи кешеләре белән да күрше тирә-юньдә, гомумән, республикада, хәтта Рәсәйдә күпләргә таныш авыл.

Бәзәкә авылы бүгенге көндә Чулман елгасының уң ягында урнашкан. Элек авыл елгага 7 километр чамасы ераклыкта, а Чулман белән Бәзәкә арасында киң болыннар, әрәмәлек, матур күлләр ята иде, тик алар барысы да Түбән Чулман су саклагычы астында калдылар. Көнбатышта авылдан 2-3 километр читтә нефть чыгаручылар промыселлары, 4 километр читтә Сәйтәк авылы, 10 километр ераклыкта Менделеевск шәһәре урнашкан. Төньякта авылның басу кырлары, Тукмаклы ята. 5 километр тирәсе ераклыкта Псәй авылы, кончыгышка таба 7 километр читтә Турай авылы урнашкан. Кончыгышта колхоз кырлары, Умарталык, әрәмәлек күренеп торалар. Авылны икеге бүлеп таллар, бөрлегәннәр белән уратып алынган инеш ага.

Менделеевск ягыннан килеп кергәндә, сул якта зур зират каршы ала, уң якта Бәзәкә урта мәктәбе һәм аның каршында ук балалар бакчасы, мәктәп артында Мәдәният йорты урнашкан. Олы урамга кергәч, сул якта «Кама» колхозы идарәсе кала, анык кырында Бөек Ватан сугышында һәлак булган авылдашлар истәлегенә мәшһүр һәйкәл куелган, уңга борылгач, тубән очка таба магазиннар һәм авылның яңа мәчете каршылый. Гомумән, бу урамда элемтә бүлеге, саклау кассасы, китапханә, шифаханә, кабул итү пункты, авыл советы ише объектлар урнашкан.

Инешнең ун ягында урнашкан авыл өлешендә дүрт зур урам, «Тау башы» дип йөртелә торган өлешендә өч урам бар. Ике урамга асфальт салынган, урамнарны асфальтләштерү дәвам итә. Авылда 400 ләп хуҗалык бар, барлыгы 750 кеше яши (2000 ел). Йортларның күбесе агачтан җиткерелгән, тик соңгы вакытларда авылда кирпичтән төзелгән коттеджлар күбәя башлады. Бәзәкәне төз урамнар, бизәкле капкалар һәм тәрәзә йөзлекләре, ялтырап ята торган калай түбәләр бизи. Сонгы вакытта йортларга газ кертелгән, һәр урамга су колонкалары куелган.

Авылда эш сөючән, тыныч һәм үзара дус булган кешеләр яши. Алар арасында колхозчылар, нефтьчеләр, завод һәм төзелеш эшчеләре, авыл интеллигенциясе бар. Ял көннәрендә, бәйрәмнәрдә, бигрәк тә Сабан туй көннәрендә туган йортларына Яр Чаллыда, Алабугада, Түбән Камада, Менделеевскида күпләп яшәүче, шулай ук Казан, Мәскәү, Санкт-Петербург, Чиләбе, Пермь, Екатеринбург һм башка Калининградтан алып Владивостокка кадәр урнашкан шәһәрләрдә яшәүче бәзәкәлеләр туган авылларын сагынып кунакка кайталар. Авылдашыбыз Марсель Гыймазетдинов әйтмешли:

Туган ягын кем сагынмый, кем юксынмый,
Шул якларга өзелеп карап, кем үксеми.
Көн дә кайтам уйларымда туган якка,
Моңнарымны көйгә салам синең хакта.
Таралганбыз дөнья буйлап бәхет эзләп,
Җыйналышыйк, көтә безне туган төбәк.
Тик бәхетле була кеше туган якта –
Аңладым мин чит җирләрдә шушы хакта.

Бу авылда туып ускән, укып чыккан, күп кешеләрне явыз чирдән коткарган Казан ГИДУВының кафедра мөдире, медицина фәннәре докторы, Санкт-Петербург фән һәм сәнгать академиясенең член-корреспонденты, профессор Рәфкәт Минһаж улы Таҗиев, Иркутск шәһәрендә яшәгән физика-математика фәннәре докторы, профессор, академик

Мансур Кәрим улы Нәбиуллин, филология фәннәре кандидаты, Мәскәү милли мәктәпләр фәнни-тикшеренү институтының өлкән гыйльми хезмәткәре булып эшләгән Мансура Габдулла кызы Әхмәтова, энесе - техник фәннәр кандидаты Мансур Габдулла улы Әхмәтов, аның улы - Мәскәү классик балет театрының атаклы солисты, Татарстанның халык һәм Россиянең атказанган артисты Айдар Мансур улы Әхмәтов, тарих фәннәре кандидаты, Казан дәүләт университеты доценты Альта Хаҗиәхмәт кызы Мәхмутова, философия фәннәре кандидаты, АДПИ доценты Зирәк Мәхмүт кызы Сәйфуллина, педагогия фәннәре кандидатлары, КФУ АИ доцентлары Мөнирә Әхмәтзәки кызы Нәҗметдинова (Бәхтигәрәева) һәм Татарстан Республикасың атказанган югары мэктэп хезмэткэре Сәләхетдин Фәрдетдин улы Таҗиев, тарих фәннәре докторы, КФУ профессоры һәм Психология һәм педагогика институты директоры Айдар Мансур улы Кәлимуллин, НГДУ «Прикамнефть» идарәсенең ППН начальнигы, Россия Федерациясенең атказанган нефть промышленносты хезмәткәре Вәлиәхмәт Мөхәммәтдин улы Сиражетдинов, Татарстан Республикасының атказанган табибе, күрше тирә-юньдә белем дәрәҗәсе һәм тәҗрибәсе белән дан тоткан Алабуга территориаль медицина берләшмәсе баш врачының дәвалау буенча урынбасары Сәетнур Сәләхи улы Нәҗметдинов, Татарстан Республикасының атказанган табибе, врач-хирург Мининур Хәмәт кызы Гәйфетдинова, Бәзәкә авылының мактаулы фельдшеры Шәмсия Вагыйз кызы Лотфиева, Яр Чаллы прокуратурасының баш прокурор урынбасары, Татарстанның атказанган юристы Гөлшат Фәрәхетдин кызы Хуҗиәхмәтова, Татарстанның атказанган химигы Рафаэль Марс улы Шакиров, 32 ел дәвамында колхозны һәм авылны төзекләндерүгә күп көч куйган колхоз рәисе, Татарстанның атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре Ибраһим Миндар улы Галимов, Татарстан Республикасының атказанган укытучылары Рәшит Госман улы Башаров, Нажия

Хаҗиәхмәт кызы Мәхмутова, Габделхәй Гыйльфан улы Гыйльфанов, СССРның мәгариф отличнигы Шәмсия Гәли кызы Гимазова (Ибәтуллина), РСФСРның мәгариф отличниклары Мәулидә апа Галимуллина, Әминә апа Бәдретдинова, Фирая Хаҗи кызы Салихова, Зәйнак Әһли улы Әһлиев, Фоат Гатаулла улы Көләчев, Татарстанда бердәнбер гөмер буе пионер вожатые булып эшләгән мәгариф отличнигы Әдия Сәлим кызы Ибраева, аның эшен дәвам итүче Рәмзия Гәрәй кызы Мөхетдинова (Гыймазетдинова), тәҗрибәле шәфкат туташы Рәфисә Баһаутдин кызы Шәрәфетдинова-Забражных, моңлы җырлары һәм шигырьләре белән күңелебезгә кереп калган шагыйребез Марсель Гыйльфан улы Гыймазетдинов, Әгерҗе һәм Менделеевск районнарында алдынгы колхозлар рәисе булып эшләгән Мөхәмәтнур Нуриәхмәт улы Гыйльфанов, куп еллар хакимият һәм җәмәгать оешмаларында эшләгән Зиннур Нуриәхмәт улы Гыйльфанов һәм Фәрит Рәшит улы Бәшаров, Алабуга районының «Бехтерево» колхозы рәисе Мансура Хәмәт кызы Сәлимуллина, колхоз ветераннары Гәбделхак Гыйльфан улы Хөснетдинов, Нуриәхмәт Хаҗи улы Азин, Нажия Әхмәтриза кызы Җамалетдинова, Менделеевск элемтә бүлеге баш инженеры Мансур Минегәли улы Әхмәтҗанов, клуб мөдире булып эшләгән Вәгыйдә Минегәли кызы Әхмәтҗанова, сугыш һәм педагогик хезмәт ветераны, шагыйрь, укытучы Фәйзелхак Гыйльфан улы Хөснетдинов, балалар бакчасында гөмерләре буе эшләгән Гаишә апа Хөснуллина һәм Минеҗамал Зиннәтуллина, Алабуга татар гимназиясе директоры урынбасары Рәмзия Нурмөхәмәт кызы Нигьмәтулова (Шәймөхәмәтова), Менделеевскта С. Гассар исемендәге Мәдәният сараеның «Шаян» халык ансамбленең даими җитәкчесе, Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре Накия Шамиль кызы Нәсифуллина, ОАО «КАМАЗтехобслуживание» генераль директоры Рәшит

Хаҗинур улы Кәлимуллин һәм башкалар Бәзәкәнең данын еракларга җиткерделәр һәм җиткерәләр.

Әйе, укымышлы һәм белемгә тартылучы да, кешеләрне һәм хезмәт сөюче дә, моң-жыр яратучы һәм сәнгатькә омтылучы да, житез һәм тапкыр да, горур һәм намуслы да, киң һәм ачык кунелле дә, тиз аралашучан һәм чибәр дә ул Бәзәкә халкы.

Бәзәкә шәҗәрәсе

Авылның ничәнче елда, ничәнче гасырда барлыкка килүе һәм кемнең аңа нигез салуы турында төгәл документлар белән беркетелгән белешмәләр, кызганычка каршы, юк. Шунысы билгеле, Бәзәкә авылы – куптән яшәп килә торган, Татарстан территориясендәге иң карт авылларның берсе. Моның турында Бәзәкә муллалары берничә гасыр алып барган авыл кешеләренең шәҗәрәсе сөйли. Дөрес, беренче дәфтәр 1934 елгы янгын вакытында янган. Исән калган кәгазьләр буенча авыл шәҗәрәсен мулла Шакиров Таҗетдин янадан торгызган. Шәҗәрәгә башта 37 нәсел башында торучылар язылган булган. Ләкин Бәзәкәгә читтән килгән кешеләр даими өстәлеп торганнар. Шулай итеп 1929 елга кадәр шәжәрәдә 102 нәсел башлыгы теркәлгән. Шәҗәрә бары тик туган ир балалар буенча гына алып барылган. Шәҗәрәне кем һәм ничәнче елны яза башлаулары турында бер мәгълумат та сакланмаган. Шулай да шәҗәрәне башлап җибәргәндә 37 кеше арасында берсе Таһир исемле кеше булганы билгеле. Аның турында шәҗәрәдә «Таһир бабай 1545 елда вафат»,- дип язылган. Моннан чыгып Бәзәкәнең (хәзерге авылның) якынча яшен чамалый алабыз (2000 ел-1545 = 455). Моңа Таһир бабайның яшәгән елларын да кушсак, авылга 500-ләп яшь килеп чыга.

Бәзәкә шәҗәрәсен авыл барлыкка килгәч тә түгел, а соңрак алып бара башлаганнар. Моны нәрсәдән чыгып әйтәбез: Таһир белән рәттән Исхак бабай нәсел агачы

язылган. 1930-елга кадәр Исхак бабай нәселендә 170-тән артык кеше исәпләнгән. Бүгенге көндә Бәзәкәдә Мөхәррәмнекеләр нәселеннән гаилә яши. Тик шәҗәрәдә Мөхәррәм язылмаган. Димәк, ул шәҗәрәне башлап җибәргәнче үк яшәгән, халык арасында яшәүче юрамалар буенча ул авылга нигез салучыларның да берсе.

Бәзәкә шәҗәрәсе хезмәт һәм сугыш ветераны, укытучы Фәйзелхак Хөснетдиновта (бүгенге көндә аның Ижовкада яшәүче улы Кәүсәр Гыйльфановта) саклана. Үзләренең ерак бабаларының исемнәрен белергә теләүчеләр булса, аңа мөрәҗәгать итәргә мөмкин.

Бәзәкә исеме килеп чыгышына карашлар

Бәзәкә авылы исеменең килеп чыгышы турында халык арасында берничә караш яшәп килә: «Бәзәкәгә Белоус авылыннан им-том итеп йөруче Бизәкәй дигән әби килеп яши башлаган. Авылда аны бик хөрмәт иткәннәр. Авылга шуның исемен биргәннәр имеш».

Тик Белоус Кама елгасы өстеннән пароходлар йөри башлагач кына барлыкка килгән авыл. Елга өстендә маяк лампалары яндырып торучы Белоусов анда яши башлагач кына бу авыл барлыкка килгән. Бәзәкә инде аңа кадәр берничә гасыр элек яшәгән авыл. Моны Бәзәкәнең шәҗәрәсе әйтеп тора. Бу риваятьне икенче төрлерәк та сөйләүчеләр бар: «Иң беренче булып авыл урынына Бәдрикә исемле бер карчык килеп утырган. Бу карчык кешеләрне, хайваннарны дәвалаган. Хөрмәт йөзеннән халык авылга аның исемен биргән. Авыл исеме Бәдрикәдән әкренләп Бәзәкәгә әверелгән имеш». Әлегрәк «Социалистик Татарстан» газетасы редакциясенә безнен авылның исеме турында кызыксынып сорау биргән идек. Озак көттерми шул газета исеменнән безнең сораугa профессор Г.Ф.Саттаров жавап бирде: «Сезнең авылнын исеме Бәзә дигән кешенең исеменнән алынган булырга тиеш. Аны хөрмәт итү йөзеннән иркәләп

Бәзәкәй дип йөрткәннәр булса кирәк, ә тора-бара кыскартып авылны Бәзәкә дип йөртә башлаганнар...»

Гарәп теленнән кайтарганда «Бәзә» - «байлык, хәзинә» дигән мәгънәне, «кәй» - иркәләп мөрәҗәгать итүне анлата. Чынлап та, Чулман сулары басканчы, авылның тирә-юне чын хәзинәгә бай иде: әрәмәдә үскән җиләк-җимеш, чикләвек, балыклы күлләр, хуш исле печәнле болыннар дисеңме... Тал чыбыгыннан кәрҗин үреп, балан һәм гөлҗимеш җыеп, аларны сатып, болыннарда һәм әрәмәдә үскән җир һәм каен җиләгеннән, карлыганнан, бөрлегәннән, кура җиләгеннән һәм чиядән варенье ясап, как коеп, байтак кына кеше табыш ясый иде. Тал чыбыгыннан кәрҗин үрү белән әле мин бала чагында да куп авылдашлар шөгыльләнә иде. Минем дә үргәнем бар.

Авылның исеме килеп чыгышына болай килгәндә аны «бизәкле» сүзеннән чыгып та аңлатырга була: «Хәзерге авыл урынында элек урман булган. Монда күчеп утырган халык урманны кисеп үзләренә йортлар җиткергән. Тирә-юнь бик матур, бизәкле булган. Шуңа күрә авылны Бизәкле дип атаганнар». Бизәкледән Бәзәкә сүзе килеп чыккан булырга мөмкин.

Бер юрама Бәзәкә белән Сәйтәк авылларын «туганлаштыра»: «Сәет исемле кеше җитәкчелегендә билгесез яктан кешеләр килеп чыкканнар. Чәчүлек кыры итәрдәй җирләрне кургәч, Сәет бу кешеләрне ике төркемгә бүлгән. Бер төркемне хәзерге Сәйтәк урынына, икенчесен хәзерге Бәзәкә белән Псәй авыллары арасындагы «Көчәнде» кыры тирәсенә урнаштырган. Сәет үзе беренче төркем белән калган. Бу авылга Сәет исеме бирелгән. Икенче авыл кешеләре чәчүлек җирләрен «Сәетнеке» һәм «Безнеке» дип йөрткәннәр. Шул «Безнеке» дигән сүздән тора бара «Бәзәкә» исеме килеп чыгарга мөмкин». Уйлап карасаң, бу юрамада бер тарихи-географик үзенчәлек бар: Псәй авылы белән Бәзәкә арасындагы бер басу хәзер дә Сәет тарлавыгы дип йөртелә. Димәк, кайчандыр Сәет исемле кеше яшәгән һәм

анын кешеләре бу басуны урманнан әрчеп чәчүлек җире ясаганнар.

«Сәет» гарәпчәдән «изге» дип кайтарыла. Хәзерге Сәйтәк авылы кырында изге чишмә ага, якын-тирә кешеләре дәва өчен шул чишмә суын алырга килеп йөриләр. Ул чишмә Сәет исемен йөртә. Күрше Сәйтәк авылының исеме «Сәет+кәй», «Сәет+әкәй» сүзләреннән килеп чыгуы ихтимал.

Тагын бер караш - укытучы-пенсионер Фәйзелхак Хөснетдинов искә ала: «Мин Алабуга педагогия техникумының тарих факультетында укыганда борынгы болгар халыкларының тормыш-көнкүреше белән таныштым. Борынгы болгарлар игенчелек, терлекчелек, аучылык һәм башка эшләр белән шөгыльләнгәннәр. Җәйгә чыккач, алар терлекләрен ерак болыннарга куып алып килгәннәр. Шунда җәйләүләр ясап, җәйләрен шунда уздырганнар, ә көз җиткәч, терлекләрен куып авылларына кайта торган булганнар. Техникумда укыганда безгә «Волжско-Камские болгары» исемле бер тарихи картаны күрсәттеләр. Ул картада Болгар шәһәрчеге тирәсендә Бәзәкә дигән ике авыл барлыгын күрдек, ләкин бу авыллар хәзерге Бәзәкәдән еракта урнашканнар».

Тарихи фәнни тикшеренүләр күрсәткәнчә, чыннан да Болгар дәүләте җимерелгәч, исән калган халык Кама буена төньяк-көнчыгышка килеп утырган. Әйтеп кителгән Бәзәкә авылларыннан кешеләр безнең якларга күчкән булулары ихтимал. КамГЭС сулары Бәзәкә тирәсен басканчы, Чулман юнәлешендә өч километр ераклыкта «Иске Бәзәкә тамагы» дигән бер җир бар иде. Авыл халкы Бәзәкә элек шунда урнашкан булган дип уйлый. Бу хакта «Менделеевск яналыклары» газетасында (1987 ел, 10 октябрь) Р. Мирзаянова да болай дип язган иде: «Кама буендагы авыл «Иске Бәзәкә» дип аталган...».

Кайбер туган якны өйрәнүче галимнәр фикеренчә, урта һәм XVI-XVIII гасырларның топонимик материаллары

Көнчыгыш Европа халыкларының этногенетик процессында угорларның катнашуы турында да сөйлиләр. Безне бигрәк тә Көнчыгыш Кама буе топонимиясенең фин-угор пластының угор-самодий элементлары турындагы топонимик белешмәләр кызыксындыра. Менделевск, Алабуга һәм Әгерҗе районнары Көнчыгыш Кама буе регионына керәләр һәм, фәнни эзләнүлар күрсәткәнчә, бу районнарда Кама буе авыллары, елга-күлләре, әрәмәлекләре, урманнары исемнәрендә топонимиянең угор-самодий элементлары киң урын алалар. Алабуга педагогия институты профессоры, филология фәннәре докторы Л.Ш. Арсланов - Алабуга шәһәре тирәсендә урнашкан авылларның килеп чыгышын өйрәнгән галим. Аның фәнни эзләнүләре нәтиҗәсендә якын-тирә исемнәренең килеп чыгышын түбәндәгечә аңлатырга була: «Бәзәкә», «Пинәрә», «Кәзәнгеш», «Падәнгеш» ише исемнәр фин-угор теленнән килеп чыкканнар. «Баз» - «су» дигәнне аңлата. Икенче галим А.К.Матвеев фикеренчә, шул ук мәгънәне аңлатучы «Биз», «Бизар», «Бизаркә» исемле елгалар да бар. «Пинәрә» (су басканчы шундый күл бар иде) сүзе угор теленнән кайтарганда «таллар белән уратып алынган су» мәгънәсен аңлата. Ул чынлап та шулай иде. «Ар юлы» дигән урын да бу тирәдә элек удмуртлар (фин-угор этник группасыннан) яшәгәнен күрсәтә. Ар - удмурт халкына татарлар биргән исем. Картлар сөйләвенчә, чынлап та элек бу җирләрдә «арлар», марилар яшәгәннәр, Бәзәкәлеләр аларны төньякка куып җибәргәннәр. Бәлки элек Бәзәкә удмурт яисә мари авылы булгандыр, аңа төрки халык күчеп утырырга мөмкин...

Топонимик параллельләр Удмуртиянең Алнаш районында, Татарстанның Әгерҗе һәм Сарман районнарында бар.

Шулай итеп хәзерге вакытка авыл исеменең фин-угор теленнән килеп чыгу мөмкинлеген фәнни яктан дөресрәк дип исәпләргә була. Тарихи эзләнүләр курсәткәнчә, Болгар дәүләте булган җирләрдә да элек фин-угор кабиләләре

яшәгән. Ләкин шулай булуга да карамастан, Бәзәкә исеменең килеп чыгышын фәнни яктан чыгып аңлату кирәк. Шуңа күрә алдагы елларда Киров, Казан, Пермь, Уфа, Санкт-Петербург, Мәскәү архивларында һәм музейларында махсус эшләү һәм галимнәр белән аралашу зарури.

Авылның килеп чыгышы һәм үсеше тарихы

Тәгаен, авылның, төбәкнең тарихын бәян итү өчен башта регионның гомуми тарихы белән танышу кирәктер. Тик Татарстанның төньяк-көнбатыш тарихы турында материаллар арасында безнең төбәк турында мәгълүмәтләр, низамнамәләр юк дәрәҗәсендә. Күп кенә тарихчыларыбыз өчен дә бу хәл һаман да табышмак булып кала бирә.

Инде булган материалларга күз салыйк.

Татар халкының этник нигезләре Урта Идел һәм Урал буе территориясендә барлыкка килгән. Шуңа күрә татар халкының формалашуына ярдәм иткән борынгы тамырларны археологлар, этнографлар һәм антропологлар шушы территориядә эзлиләр дә.

Тел, мәдәният һәм беркадәр дәрәҗәдә антропологик кыяфәт буенча Идел буе татарлары барыннан да элек башкортларга, казахларга, үзбәкләргә якын торалар. Шулай булгач, татар халкының этногенезында төрки халыкларга бәйле этник катлам хәлиткеч роль уйнаган диясе килә. Ләкин шул ук вакытта галимнәр татар халкы мәдәниятендәге кайбер элементларның һәм антропологик яктан кайбер билгеләрнең фин-угор халыклары - марилар, удмуртлар һәм башкаларның мәдәни һәм антропологик үзенчәлекләре белән охшаш булуын күрсәтәләр. Шуңа күрә фин-угор кабиләләренең дә татар халкының этногенезында күпмедер дәрәҗәдә катнашканлыгын исәпкә алмыйча мөмкин түгел.

Әле күптән түгел генә кайбер галимнәр Урта Идел һәм Урал буйларына төрки кабиләләр кайчан үтеп кергән дигән сорауга: безнең эраның VII-VIII гасырларында бу якларга

болгарлар күченеп килгән һәм алар беренче төркиләр булганнар, - дип җавап бирәләр иде. Табылган яңа материаллар төркиләрнең бу якка килеп чыгуларын III-IV гасырларга чигерергә мәҗбүр итә. Дөрес, элегрәк төрки кабиләләрнең Урта Идел, Урал буйларына III-V гасырлардан да иртәрәк үтеп керүләре, хәттә төрки халыкның беркаян да күчеп килмичә, гомер буе шушында яшәгән халык булуы турында фикерләр әйтелде. Ләкин бу фикерләр әлегә кадәр берәр дәлил белән исбатланмый. Археологик материаллар күрсәткәнчә, Урта Идел һәм Урал буе территориясендә яшәүче җирле халыкның этник-мәдәни усешендә III-IV гасырларга чаклы җитди үзгәрешлар булмый һәм бу гасырларга кадәр фин-угор халыклары чагыштырмача тыныч этник тормыш белән яшәгәннәр.

Урта Идел һәм Урал буйлары фин-угор халыкларының борынгы җирләре булып торалар. Идел һәм Чулман буйларына кеше таш гасырының иң әүвәле чорында, ягъни моннан йөз мең еллар элегрәк килеп чыга. Монда ул мезолит, неолит, бронза чорларын һәм тимер гасырын кичерә. Нәкъ менә шушы чорда - әүвәлге тимер гасырында хәзерге заман фин-угор халыкларының этник нигезләре формалаша. Менә шушы вакытларда Көнчыгыш Европаның урманлы җирләрендә яшәүче халыклар арасына монголоид типлар үтеп керүе мәгълүм. Европеид һәм монголоид компонентларның кушылуы нәтиҗәсендә, неолит чорында, ягъни безнең эрагача 4-3 меңенче елларда Урал тибы, яисә субпланоид тибы дип аталган үзенчәлекле катнаш антропологик тип барлыкка килә. Бу тип соңыннан күп кенә фин-угор халыклары (бигрәк та мари һәм удмуртлар) өчен хас типка әйләнә. Марилар, удмуртлар һәм аларга якын булган кабиләләр аша бу тип шулай ук татар халкының антропологик составына да үтеп керә. Әкренләп фин-угор халыкларының антропологик тибында монголоидлык арта төшә, һәм менә бу хәл соңга таба көнчыгыш кабиләләрнең

Урал аша чыгып, Чулман, Идел буйларында утракланып калуына уңай җирлек була.

Тарихта билгеле булган төрки халыкны «гун» яисә «хунну» дип атаганнар. Безнең эрагача III гасыр азакларында гуннар, кучмә халыклар арасында беренче буларак, Узәк Азиядә узәкләштерелгән дәүләт төзиләр. I-IV гасырларда гуннар Коньяк Урал һәм Түбән Идел аша Көнчыгыш Европага үтеп керәләр. Идел-Чулман буйларында, гуннарның үзләреннән дә бигрәк, гуннар хәрәкәте аркасында үз җирләреннән кузгалган башка кабиләләр күбрәк була. Бәзәкәдән берничә километрда урнашкан Турай авылы янында курганнарда табылган I-IV гасырлардагы сугышчы күчмә халыклар баш киеме һәм коралы безнен якларда бу халыкларның килеп урнашуы турында сөйлиләр.

Идел-Чулман буена багышланган фәнни хезмәтләр белән танышканда бер гаҗәеп материалга тап булдым. Идел-Чулман мәдәниятенең неолитик истәлекләре картасында Идел буенда Чулман тамагы тирәсендә (хәзерге Казан һәм Ульяновск арасында) 12 Бәзәкә стоянкасы (кешеләр торган урын) төшерелгән. Академик А.Х. Халиков фикеренчә, 1 Бәзәкә стоянкасы (Базяковский взвоз) неолитик мәдәниятенең башлангыч вакытына кертелә. Академикның «Древняя история Среднего Поволжья» (М., 1969) дигән китабының 46, 57, 290 битләрендә хәттә Бәзәкә стоянкасында табылган кораллар рәсеме дә бирелгән. «Безнең эрага кадәр бер мең еллар һәм безнең эраның 1 мен еллар археологик картасында Бәзәкә 500 еллар тирәсендә яшәгән авыл итеп бирелгән. Картада авыл Иделдән ерак, Зөя елгасы буенда урнашкан итеп күрсәтелгән. Шундый ук карта «Татарстан АССР тарихы» (Казан, 1959) китабында да бар (33 бит).

VIII гасыр урталарында Урта Идел һәм Тубән Чулман буйларына булгарлар күчеп утыра башлый.

Бу урыннарда яшәуче имән-кискә кабиләләре һәм урман араларындагы фин-угор кабиләләре булгарларны башта

Идел ярлары буеннан ары китәргә ирек бирмиләр. Тик шулай да алар бер-берсе белән якыннан аралаша башлыйлар.

Булгар дәүләт булып IX-X гасырларда формалаша башлый һәм XII гасырда Булгар дәүләтенең бердәм территориясе формалаша. Булгар халкы әкренләп Чулман буеның төньягын узләштерә башлый һәм безнең якларга да килеп җитә.

Шунысы кызыклы, археологик эзләнүләр нәтиҗәсендә Болгар дәүләте территориясендә 250-гә якын булгар авылы һәм шәһәренең калдыклары табылды. Бу истәлекләрнең кубесе Зөя бассейнында урнашкан. 1955-елда чыккан «История Татарской АССР» (т.1) китабында «Булгарские археологические памятники X-X1У вв. в пределах современной Татарии» дигән картада һәм авыллар исемлегендә Бәзәкә авылы курсәтелгән. Шул ук китапта бирелгән «Казан ханлыгы картасында» Бәзәкә исеме инде бирелмәгән (Бәзәкә авылы «Татарстан АССР тарихы» китабында урнаштырылган картада да бар). Шулай итеп алда әйтеп үтелгән Фәйзелхак абый Хөснетдинов карашы дөрес булырга, Бәзәкә булгар авылыннан кешеләр Булгар тар-мар ителгәч безнең якларга күчеп утырырга мөмкин. Иске Бәзәкә урыны булгар бабаларыбызның беренче килеп урнашкан җиредер бәлки.

Халык арасында яшәп килүче риваятьларга караганда, Бәзәкә авылына нигез 1390 елда салынган. Авылга нигез салучыларның исемнәре - Мораттай, Сәмәкәй һәм Мөхәррәм. Алар Булгар җирләреннән килгәннәр. Соңырак аларга тагын берничә болгар гаиләсе килеп кушылган. Тарих битләрен актарып карасак, чынлап та болгарлар саны безнең якта Федор Пестрый җитәкчелегендәге урыс дружиналары Болгар шәһәрен җимергәч 1431 елдан соң арта башлаган. Исән калган кешеләр төньяк-көнчыгышка, Каманың уң ягына күчкәннәр. Бу якларда удмуртлар һәм марилар яшәгән булган. Шуңа күрә алар кучеп килгән безнең бабаларыбыз белән сугышып торганнар. XV гасырның икенче яртысында

Казан ханлыгы төзелгәч, бу җирләр юридик яктан татарларга бирелгән.

Булгарларның бу якка килеп утыруы турында хәзерге авылдан 1 км ераклыкта куелган болгар кабер ташы таныклый. Бәзәкә шәҗәрәсендә дә булгар исемнәре очрый: Лачын, Аманай (минем әткәйнең кушаматы), Бухар (мин Бухар нәселеннән) һ.б. Тик чынлап та авыл 1390 елда барлыкка килгәнме, юкмы, ышанычлы мәгълүмәтләр булмагач, әйтүе кыен. «Татар энциклопедия сүзлеге» битләрендә исә Бәзәкә авылына XVII гасырның беренче яртысында нигез салынган дип язылган (Татарский энциклопедический словарь. - Казань, 1998, с.76). Тик бу саннар дөреслеккә туры килми, сүзлеккә патша Екатерина II заманында официаль рәвештә авылларны теркәү даталары кертелгән, а авыллар инде күптән яшәгән булган.

Әйтергә кирәк, авылнын килеп чыгышы турында халык арасында шулай ук төрле юрамалар яши:

«Авыл башта Иске Бәзәкә урынында, Кама елгасы буенда урнашкан. Кама елгасы агу юнәлешен үзгәртүе яисә билгеле булмаган сәбәпләр нәтиҗәсендә әби-бабаларыбыз тау битләренә (хәзерге «Умарталык» дип аталучы урынга) килеп урнашканнар. Аннан соң авыл хәзерге урыннан бер 3 километр төньяккарак күчкән. Моны дәлилләү өчен аның иске зират ташлары әле хәзер дә исәннәр. Ул вакытта авыл кара урман эчендә урнашкан булган. Соңрак авыл хәзерге урынга күчкән. Бу күченүнең ничәнче елларда булуын әйтүе кыен, ләкин шулай да муллаларның шәҗәрәсенә караганда ул 1550 еллар тирәсендә булган».

Авылныҗ чынлап та берничә урын алыштыруы мөмкин. Моның турында авыл тирәсендәге атамалар уйланырга мәҗбүр итәләр. «Иске Бәзәкә» урыны, Умарталыкта чияләр үсә торган тау буе, «Йорт урыны», «Тиҗек» басуы халык телендә авыл урыннары булып исәпләнәләр.

1932 елда Кәлимуллин Сәлимулла һәм Әхмәдиев Мөхәмәтҗан исемле ике карт Хөснетдинов Гәбделхакка

васыять итеп калдырган хикәяләргә караганда, бу тирәдә тагын берничә авыл яшәгән: «Хәзерге Тукмаклы тирәсендә Татар Көчәнде һәм Мари Көчәнде, шулай ук Тиҗек авыллары урнашкан булган. Тиҗек Тукмаклыдагы авылдан аерылып чыккан хутор дип тә исәпләнә. Авыл зур булган, ләкин ул тиздән билгесез сәбәпләр нәтиҗәсендә таркалган». Әйтергә кирәк, колхозчылар бу тирәләрне сукалаганда еш кына кәбер ташлары килеп чыккалаган.

1951-1952 елларда бу якларда археологик экспедиция эшләгән. Профессор Воробьев мондый нәтиҗәгә килгән: «Мин Бәзәкә тауларында үсүче кыргый чия агачлары күрдем. Татарстан территориясендә кыргый чияләр биш җирдә генә очрыйлар һәм безнең климат өчен алар хас тугел. Кыргый чия, алма һәм кура җиләге Булгар городищелары булган җирләрдә табылдылар» (Материалы по истории Татарии. - Казань, 1965, с. 117). Күрәсең, бу агачларны булгарлар яңа җирләргә алып килеп утыртканнар һәм үстергәннәр. Бәлки Бәзәкә әрәмәлегендә үсүче чия, карлыган, күгән агачлары безнең борынгы булгар бабаларыбыз утырткан агачлардыр. Дөрес, ул тирә «Умарталык» дип атала, анда колхоз умарталыгы булган. Бу агачлар махсус утыртылырга да мөмкин.

Хәзерге урынга урнашкан Бәзәкә авылында 37 хуҗалык исәпләнгән. Авыл бүгенге сыман зур булмаган. Гыйззатуллин Гыйләҗетдин йортыннан алып «түбән очка» кадәр бер урам булган. Йортлар инешкә каратып салынганнар.

Бәзәкәгә Казан ягыннан килгән кешеләр даими өстәлеп торганнар. Шуңа күрә Бәзәкә кешеләре ике төрле атама белән йөртелгәннәр: «башкортлар», «типтәрләр». «Башкортлар» дип элек-электән Бәзәкәдә яшәп, җир биләмәләре булган кешеләрне, «типтәрләр» дип Казан ягыннан күчеп килгән кешеләрне атаганнар. Типтәрләргә җир бирелмәгән. Алар һөнәрчелек, батраклык белән шөгыльләнгәннәр. Чагыштыру өчен: курше Псәй авылы да

ике общинадан торган (йомышлы татарлар һәм башкорт-типтәрләр). Бу турыда «Татар халкының тарихи һәм мәдәни һәйкәлләре» (Казан, 1995, 180-нче бит) китабында язылган.

Бәзәкә халкының бүгенге сөйләм диалектын карасак, ул башкортлар сөйләменә тартым. Әдәби татар телендәге «ый», «и» кушымчаларын Бәзәкә халкы буген дә әле «ай», «әй» белән сөйләшә (бармый -бармай, килми - килмәй, абый – абай һ.б.). Бәзәкә кешеләре сөйләмендә «иде» дигән суз «и» белән алмаштырыла («барган иде» -«барган и», «килгән иде» - «килгән и» һ.б.), сузләрдә «з» авазы «д» авазы белән әйтелә (Бәзәкә кызлары - Бәдәкә кыдлары).

Борынгы заманнарда бу җирләр урманнар белән капланган булган. Крестьяннар зур балталар белән урман кисеп, аны яндырып иген үстерер өчен кырлар хәзерләгәннәр. Көлне дәүләткә тапшырганнар. Ул элеккеге урманнардан хәзерге көндә Тукмаклыда һәм Умарталыкта үсүче чикләвек агачлары гына калган.

1552 елда явыз патша Иван Грозный Казан ханлыгын басып алгач, татар җирләренә күпләп урыслар күчеп утыра башлаганнар. Бәзәкә тирәсендә Икское Устье (Ык тамагы), Ижовка рус авыллары барлыкка килгән. Руслар Бәзәкә кешеләрен Ык Тамагына күчермәкче булганнар, чөнки Бәзәкә җирләре инде агачтан чистартылган, эшкәртелгән һәм уңдырышлы булган. Ләкин авыл халкы моңа каршылык күрсәткән.

Патша христиан динендә булмаган Урта Идел буе халыкларын чукындырырга боерык чыгарган. Иван Грозный ялчылары татарларны да көчләп чукындырган. Сәйтәк авылы кешеләре христиан динена күчерелгәннәр. Бәзәкә халкы, бабайлар сөйләвенә караганда, татарларны чукындыру өчен җибәрелгән хәрби экспедиция килгәнен белеп, авылны ташлап кара урман эчендәге чокырларга качып яшәгән. Тукмаклы янында «Кызлар чокыры» дигән урын бар. Хатын-кызлар монда киндер сукканнар. Анда кызларны качырып тотканнар. Ирләр атларга атланып

авылга кайтып килә торган булганнар. Иван патша отрядлары авыл халкын тапмыйча буш урамнарга, кешесез йортларга юлыгып, Кама буйлап югары менеп киткәннәр.

Төрле динле булу аркасында Бәзәкә һәм Сәйтәк халкы арасында дуслык беткән. Бәзәкәлеләр Озын Тау базарына барганда-кайтканда сәйтәклеләр еш кына юлга чыгып аларны талый торган булганнар.

1798 елда авыл халкы башкорт-мещеряк гәскәре составына кертелгән. 1780 елдан 1921 елга кадәр Бәзәкә авылы Вятка губерниясенең Алабуга уезды Салагыш волосте составында булган. «Башкорт» авыллары, шул исәптән Бәзәкә, Уфа шәһәрендә һәм Салагыш авылында (хәзерге Әгерҗе районындагы авыл) урнашкан башкорт-мещеряк гаскәренең югары органнары тарафыннан идарә ителгәннәр. 1860 елда башкорт гәскәре бердәмләштерелгән, ә 1863 елда таратылган. Бәзәкә крестьяннары дәүләт карамагына күчерелгән.

Ул заманнарда яшәгән бабаларыбыз турында А. Анастасиевның «Вятские инородцы и их школы» дигән китабында татар халкына бирелгән кызыклы характеристика бар: «Вятка татарлары күбесенчә губерниянең көньяк уездларында торалар (Малмыж уездында 60353 җан яисә 20,44 процент, Алабуга уездында 35895 җан, 15,24 процент). Вятка татарлары - чагыштырмача пөхтә, чиста һәм шактый матур халык: аларның йөзе кара кучкыллы, борыннары туры, күзләре кысынкырак, колаклары зур һәм тырпаеп тора. Тигез итеп кырылган башларына татарлар түбәтәй киеп йөриләр. Кием булып аларга озын ситсыдан тегелгән һәм киң җиңле күлмәк, бишмәт, киң штаннар, а башка кыш көннәрен түбәтәй өстеннән бәрән йонынннан ясалган бүрек яисә киез эшләпә кияләр. Муллалар чалма киеп йөриләр. Хатын-кызлар күлмәк өстеннән алъяпкыч, тәңкәләрдән торган күкрәкчә йөртәләр. Ә башларында - шәл, үвәл, ир-ат алдында шуның белән күзләрен генә калдырып йөзләрен каплыйлар. Татарларның өйләре ике тигез булмаган өлешкә

бүленә: зур өлеше - ирләрнеке, кечерәге - хатын-кызларныкы. өстәл, урындык, эскәмия ише әйберләр юк, татарлар сәкеләрдә яисә кеше озынлыгы хәтле ләүкәләрдә ашыйлар, эчәләр һәм йоклыйлар, Бу сәкеләр бөтен алгы стена буйлап сузылган һәм түшәк, ястык, мендәрләр белән тулган. Йоклар өчен мич кырында сәндерәләре да бар.

Татарлар эшкә чыдам, сабыр һәм түзем, шулай булуга карамастан ярлы яшиләр. Төп сәбәбе - җир эшләрен бик яратып бетермиләр, җиңел эш эзләргә яраталар. Алар ислам динендә. Кешеләр арасында килеп чыга торган низахларны муллалар чишәләр. Мөселманнар үз диннәрен бирелеп тоталар, аңа фанатик табыналар. Характер ягыннан Вятка татарлары - җитез һәм аралашучан, зирәк зиһенле, тапкыр, елгыр халык», - дип язган А.Анастасиев. (Вятские инородцы и их школы, Москва, 1902, с. 82- 86 - тәрҗемә кыскартып алынды - автордан).

Бәзәкә халкы башка татар авылларындагы кебек үк авыр тормышта, фәкыйрьлектә яшәгән. Авылның җире бик аз, өйләре салам тубәле, читән белән уратып алынган, өйләрдә җиһазлар аз һәм начар булган. Халык игенчелек, терлекчелек, бакчачылык белән шөгыльләнгән. Бәзәкә кешеләре турыдан туры дәүләт карамагындагы крепостной крестьяннар булганлыктан, авылда алпавытлар булмаган. Дәүләт салган налогларны авыл халкы үзләре үстереп җыйган уңыш һәм акча белән түләгән, барщина үтәмәгән. Зурларның сөйләвенә караганда, ясак түләмәгән өчен кешеләрнең түшәкләрен, самовар, хәтта казаннарын кубарып алып чыга торган булганнар.

Бәзәкәдә шулай да халык саны арта барган. Типтәрләргә җир бирелмәгәч, күбесе яңа җирләргә күчеп киткән. Беренче тапкыр хәзерге Актаныш районына кучкәннәр. Анда «Иске Курмаш» дигән авыл бар. Ул авыл кешеләре узләрен Бәзәкәдән күчкән дип исәплиләр. Икенче тапкыр Бәзәкәдән хәзерге Әгерҗе районына күчеп киткәннәр. Анда барлыкка килгән авыл хәзер дә «Яңа Бәзәкә» дип атала. Өченче

мәртәбә күченү хәзерге Сарман районына булган. Анда «Бәзәкә» дигән авыл бар, икенче төрле «Шикәрле Каен» дип йөртелә. Бу авылга күченү үзенчәлекле: картлар сөйләвенчә, теге ике авылга типтәрләр үз теләкләре белән күчкәннәр, ә Шикәрле Каенга авылдан усалрак булган типтәрләрне куып җибәргәннәр. Кайчан күчкәннәре билгесез. Ә шулай да фикер йөртергә була: 1930 елда шул авылдан Бәзәкәгә бер 80 яшьлек карт килгән. Ул болай дип сөйләгән: «Минем бабайның атасы шушы сезнең авылдан егет чагында киткән булган. Аның сөйгән кызы Зөләйха Бәзәкәдә калган. Ике иптәше белән бабай Кама кичеп, Бәзәкәгә килеп Зөләйханы урлап киткән...»

Бәзәкә авылы аркылы Емельян Пугачев гаскәрләре узуы да халык телендә сакланган. Аны әбиләр: «Безнең бабайлар авылдан Пугач явы узуын сөйлиләр иде», - дип искә алалар. Авыл халкы Пугачев хәрәкәтендә катнашмаган, тик шулай да башка авылларда алпавытларның утарларын талаганда, яндырганда Бәзәкәдән китеп аларга булышучылар булган.

Авыл зурайган, еллар үткән саен яңа өйләр, урамнар хасил булганнар. XIX гасыр азагына авыл территориясе бүгенгедән зурырак булган. Күп өйләр салам түбәле, коймалар җиткерелмәгән. Хужалыклар читән белән уратып алынган. Авылда байлар ләфкәләр ачканнар һәм сирәк очрый торган товарлар алып кайтып сәүдә иткәннәр. Бәзәкәлеләр Озын Тау (Тихие Горы) һәм Алабуга базарларына барып шикәр, тоз, шырпы, кием-салым, бизәнү әйберләре алып кайтканнар, үзләре икмәк һәм башка авыл хужалыгы продуктлары сату белән шөгыль иткәннәр. Авылның ике очында биек манаралы ике мәчет салынган. Иртән азан әйткән тавышлар ишетелә башлаган. Бәзәкәдә беренче мәчет 1847 елда Казан сәүдәгәре Исхак Мустафин тарафыннан җиткерелгән.

Бәзәкә халкы борынгыдан белемгә тартылган.1865 елда авылда земство карамагындагы мәктәп ачылган. Авылда дини корбан, ураза, гашура, алан җыены бәйрәмнәре

үткәрелгән. Уразага кергәч авыз ачар алдыннан кич кешеләр мәчет янына җыела торган булганнар. Картлар үзләре белән оныкларын да алып килгәннәр. Халык җыелып беткәч, мулла мәчет манарасына менеп азан әйткән, шуннан соң кешеләр «Мулла азан әйтте», - дип таралышканнар.

Әкренләп ярлылар азайган, авылда күбесенчә бай һәм урта хәлле кешеләр яшәгәннәр. Гаиләләрнең берничә аты, сыеры, күп кенә сарыклары, каз-үрдәкләре булган. Ә кичләрен чыра яндырып яшәсәләр дә, авыл халкы үз өйләрендә уңайлык, ямьлелек, җыйнаклык ясарга тырышкан,

Киров дәүләт архивы материаллары күрсәткәнчә, 1842 елда Бәзәкәдә 855 башкорт һәм типтәр яшәгән.

1892 елга халык саны 1877-гә җиткән, авылда 312 хуҗалык исәпләнгән. Чагыштыру өчен: икмәк сату һәм аны ташу үзәге булган Ык Тамагы авылында 1887 елда 848, 1892 елда 975 кеше, күрше Мари Тәкәш авылында 1887 елда 47 кеше, 1911 елда 77 кеше, Сәйтәктә 1864 елда 400, 1887 елда 731 кеше яшәгән. Турай һәм Псәй авылларында XX гасыр башына меңгә якын кеше булган. Шуңа күрә гасыр башында Бәзәкәне күрше-тирә авылларда «мең душлы» авыл дип йөрткәннәр. Бер «душ» дип 2 ир аталган. Хатын-кызлар исәпкә кертелмәгәнен дә исәпкә алсак, авылда берничә мең кеше яшәгән.

XIX гасыр азагы - XX гасыр башы авыл кешеләре өчен авыр вакыт булган. Бу күрше-тирәдә капиталистик хуҗалык иту формалары туу белән бәйле. Авылда да капиталистик мөнәсәбәтләр урнаша башлаган. Монын турында түбәндәге саннар сөйли: XX гасыр башында Бәзәкәдә атсыз хуҗалыклар - 40 процент, бер ат белән - 30 процент, 2 ат белән -20 процент, 3 һәм аннан артык - 10 процент булганнар. Хезмәт кораллары примитив хәлдә, шуңа күрә җир эшкәртү түбән булган. 1867, 1877, 1883, 1891 елларда ашлык уңмаган. 1892 елда авылда 50 кеше холера белән чирләгән, шуларның 22-се вафат булган. Бигрәк та

ярлыларның хәле авырайган. Гаиләләрен туйдыру өчен, ир-атлар иртәдән алып кичкә кадәр байларга ындыр сугып көненә 15 тиен акча эшләгәннәр, күрше авылларга барып эшкә ялланганнар. Кайберләре балаларына ашатыр әйбер тапмагач, яз чәчкән уҗымнарын да сатарга мәҗбүр булганнар. Ә җир ул чагында һәркемнең үзенеке, үзе чәчеп үзе ашлык үстергән. Авылда байлар хөкем сөргән. Мөсир Шайгәлламов, Төхватовлар (исемнәре билгесез) чәй-шикәр белән сату иткәннәр, а Гыйлаҗ исемле кеше кулында галош-ситцылар булган. Авылда калач пешереп сатканнар. Бәзәкәдә берничә кибет булган. Шуларның ин зурысы «Кәшби лавкасы» дип йөртелгән.

Байларның ярлыларга карата булган мөнәсәбәте турында Фәйзелхак Хөснетдиновның «Байлык корбаны» дигән хикәясе бик ачык итеп сөйли. Ул хикәяне авторның рөхсәте белән тулысынча бирәбез:

- Кәшби абзый, мәрхәмәтеңнән ташлый күрмә, балаларым ач утыра, яңа уңыш җиткәч ике өлеш итеп түләрмен.

Алдында билдән бөгелеп торган сәләмә киемле крестьянга Кәшби бай эре гена карап ала, шактый ялындыра, аннан соң гына зур амбарының четерекле йозагын ачып, бер подаука он күтәреп чыга - һәр көнне шулай кабатлана. Бөлгенлеккә төшкән ярлы крестьяннар бурычка он сорап кына түгел, актыккы җирләрен, болыннарын сатарга да, батрак булып ялланырга да киләләр. Кәшби карт аларның ачы тирләре исәбенә баеганнан байый бара. Ике катлы йорт салып җибәрә, кибет ача, ишек аллары, зур каралтылары терлек-туар, кош-корт белән тула.

Өч улы арасында бик иркә булып үсүче бердәнбер кызы Ситдыйканы зифа буйлы, сөрмәләнеп торган зәңгәр күзле, алсу йөзле бер чибәр булып җитеп килүен күреп Кәшби байның куанычы эченә сыймый. Бай кияү табып, әллә никадәр калым алырга, майда йөзәргә мөмкин бит кызың чибәр булса.

Тик Ситдыйканың саф күңеле байлыкка түгел, мәхәббәткә сусый. Әгәр кулыннан килсә, үзләренең батрагы яшь, сылу егет Муллаәхмәт белән бергә булу өчен әтисенең бөтен булган мөлкәтен бирер иде ул. Муллаәхмәт тә Ситдыйканы өзелеп сөя. Тик Кәшби карт үз батрагына кызын бирәме соң инде. Егет моны яхшы аңлый һәм бәхет эзләргә Донбасс якларына чыгып китә. Шахтада эшләрмен, акча җыярмын, ул вакытта Ситдыйка минеке булыр, дип уйлый егет.

Шахтада кесә калынамаячагын тиз төшенгән егет Бәзәкәгә кайтып, Ситдыйканы урлап китәргә карар бирә. Кыю фикер кызга да бик ошый. Егет белән кыз төнлә ындыр артында очрашып, мәңгегә бергә булу турында матур планнар коралар.

Без капчыкта ятмый. Кызының Муллахмәт белән дуслыгы Кәшби байга да беленә.

- Зимагур өчен үстергән кызым юк, - дип кычкыра бай йодырыкларын төйнәп. Шул көннән башлап Ситдыйканы читлектәге кош кебек бикләп тота башлыйлар.

Мәхәббәт алдында иң зур йозаклар да көчсез. Кыю егет бер төнне сөйгәне йоклый торган бүлмәнең тәрәзәсен алып, Ситдыйканы урлап китә. Тик байның шымчылары аларның эзенә тиз төшәләр, авылдан бераз китү белән тотып кыйный-кыйный Кәшби байга китереп тапшыралар. Ачуыннан шартларга җиткән Кәшби карт кызыннан тизрәк котылу ягын карый, аны Псәй авылының Әхмәтгәрәй бай малаена ярәшә.

... Кышкы караңгы төн. Зур шәлгә төренгән бер кыз ак кар өстеннән сузылган тар гына чана юлы буйлап йөгерә. Ашыга, кабалана, әледән-әле артына карап ала.

Кимсетелүләргә, хурлауларга түзә алмыйча, яратмаган иреннән качып кайтып килүче Ситдыйка була ул. Менә кыз тиздән Муллаәхмәте белән күрешер, онытмаган ул аны, юк, онытса, тальян гармонь моңнарын түктереп, алар турыннан шул кадәр сагыш белән җырлап үтәр иде мени. Кызурак

кайтырга кирәк, тагын бер сәгатьтән ул сөйгәнен күрер, бергәләп Донбасска китәрләр, күргән газаплар онытылыр...

Тик мескен кызның планнары барып чыкмый. Аны тотып алалар. Ире, көнчелектән кан баскан кузләрен акайтып, Ситдыйканы ялгыз өйгә сөйрәп кертә. Сулгып-сулгып елау, өзгәләнеп кычкыру тавышлары куршеләренә кадәр ишетелә. Тәмам котырынган Мөхәмәтҗан итеге белән хатынының күкрәген таптый башлый. Кинәт тавыш тына. Ситдыйканың хәрәкәтсез калган кузләрен озын керфекләре каплый, куллары өзелгән гөл сабагыдай идәнгә бөгелеп төшә. Авыз-борынынннан киткән кан нәфис ак муены буйлап кызыл тасма ясап сызыла.

Мөхәмәтҗан пычрак җинаятен яшерү өчен уз корбанының әле суынырга да өлгермәгән гәүдәсен абзарга алып чыгып, муенына элмәк сала. Уз-узен үтергән, янәсе.

Төн буе буран котыра, ямьсез тавышлар чыгарып җил сызгыра, тирә-юньне көрт басып китә.

Иртә үк торып сыерлар карарга чыккан хатын Ситдыйканың цемент кебек каткан гәудәсен таба.

Ситдыйканың язмышы бөтен авылны тетрәтә. Бичара кыз турында бәетләр чыгаралар. Менә аннан өзек:

Ситдыйканың кулмәкләре уймак, уймак уелган.
Ситдыйканың гәүдәсенә дурт каравыл куелган.
Кыз теләмәгән егеткә ирексезләп бирделәр.
Кара янган беләкләрен урәдникләр курделәр.
Ай, уф дигән тавышка былбыл кача камышка.
Һич бер кеше да кермәгән «үләм!» дигән тавышка.
Бакыр комган эче тар, эчендә җылы суы бар.
Үтерүче Мөхәмәтҗан Ходайдан җәза табар.

Халык үтерүчегә нәфрәт белән карап, ходайдан аңа җәза сорап ялвара. Ләкин Мөхәмәтҗан байны закон да, «ходай» да җәзага тартмый. Акча аны коткарып кала...» (Октябрь байрагы, 1960, 8 июнь).

Бәзәкәдә зур җир биләүче байлар булмаган. Шулай да XIX гасыр азагында кайбер бай кешеләр килеп чыкканнар.

Бәзәкәдән 20 километр тирәсе еракլыкта урнашкан Кокшан авылында 1850 елда хромпик заводы беренче продукциясен биргән. Хромпик эшләп чыгарудан башка бу заводта беррәттән күкерт кислотасы, тимер һәм бакыр купоросы, пыяла савытлар, химик һәм хуҗалык өчен яраклы савыт-сабалар, пыяла җитештерелгән. Завод елына көмеш белән хисаплаганда 70 мең сум табышка ирешкән. Тагын да зур табыш артыннан куу заводны оештыручы Капитон Ушковтан химик продукцияне арттырып чыгаруны таләп иткән. Ул вакытта бердәнбер пристань Кокшаннан 25-28 чакрым ералыкта урнашкан Ык Тамагында булу сәбәпле, предприятиене киңәйтеп булмаган. Шуңа күрә Ушков Тойма елгасы буенда яңа завод төзергә карар кабул иткән һәм Иске Бондюг, Камаш, Озын Тау авыллары арасындагы җирне сатып алып XIX гасырның 60 еллары уртасында завод төзи башлаган. 1868 елда яңа завод беренче продукция биргән. Монда Кокшаннан производствоның байтак өлеше күчерелгән. Аның өстенә тоз кислотасы, сульфат, хлор, хлор известе җиткерелә башлаган. Завод төзелү нәтиҗәсендә Бәзәкә крестьяннары анда барып эшкә ялланганнар. Алар авыл хуҗалыгы эшләрен бетергәч Ушков заводы өчен килгән тоз, күмер, колчедан ташларын баржадан аркаларына төяп ярга ташыганнар. Кыш көне шул ук әйберләрне ат белән Озын Тауның икенче ягында урнашкан заводка илткәннәр. Йөк ташучыларның эше авыр булган. Бер эшче хәтта купорос маена төшеп эрегән. Эш хакы көненә 60 тиеннән 1 сумга кадәр түләнгән. Эш авыр булу сәбәпле күпләре картлык көнен күрә дә алмаганнар. Әйтергә кирәк, заводта балалар һәм хатын-кызлар көченнән дә киң файдаланганнар. Таш юл салу өчен кирәкле таш ватып бала-чага көненә 15-20 тиен акча эшли торган булган.

Бу заводта эшләнгән кислоталарны шешәләргә тутырганнар. Шешәләр ватылмасын өчен аларны кәрҗиннәргә салганнар. Менә шул кәрҗиннәрне Бәзәкә халкы үргән. Аларны җыеп заводка китерү эшен Ушков

Бәзәкәнең Гыйльмибәшәр исемле кешегә йөкләгән. Бу кәрҗиннәр 20 литрлы бутылкалар өчен үрелгәннәр. Авыл халкы заводның эшләнгән тозларын тутыру өчен мичкәләр эшләгән һәм аларны агач коршау белән коршаулаган. Менә бу коршауларны да, тәртә, себерке, өстәл, урындык ише әйберләрне Бәзәкә кешеләре Гыйльмибәшәр аркылы заводка тапшырып торганнар. Ушков алар очен акчалата түләгән. Соңыннан бу Гыйльмибәшәр бик зур байга әйләнеп киткән. Ул үлгәч бу эшне Гаффаров Муллаәхмәт утәп шулай ук нык баеган.

1905-1907 елгы рус революциясенең авылга тәэсире зур булмаган. 1914 елда империалистик сугыш башлангач, авыл халкын амбар алдына җыеп, ирләрне сугышка барырга өндәгәннәр. Халык сугышка барырга теләмәгән. Шулай да авылдан сугышка китүчеләр булган. Мәсәлән, Мөхәмәтҗанов Бәхтигәрәй сугышта катнашып 1917 елгы революцияне дә сугышта каршы алган. Авылдашыбыз Фәйрушин Әхмәдиша сугышта булып яраланып кайткан. Шиабиев Мулланур да шулай ук илнең төрле почмакларында барган сугышларда катнашкан. Кәлимуллин Кирами революцияне шулай ук сугыш кырында каршылаган. Байтак авылдашлар сугыш кырында ятып калган...

Бөек Октябрь революциясе авылга тиз килеп җиткән. 1917-нче елның 18-нче ноябрендә авылда совет власте урнашкан. Революцияне ярлылар бик теләп кабул иткәннәр. «Байлар бетә, безгә рәхәт тормыш була, Ленин дигән кеше ярлылар өчен тырыша икән», - дип сөйләп йөргәннәр. Бәшаров Зиннур, Сәйфуллин Мәхмүт, Сәйфуллин Вафа, Хөснетдинов Мулләхмәт - ничектер белем алган авылдашларыбыз - революциянең мәгънәсен аңлап, халык арасында аңлату эшләре алып барганнар, җыелышлар җыеп җир һәм урман турында, аларның халыкныкы икәнен аңлатканнар. Крестьяннарның тормышка карашын узгәртүдә авылда төп рольне Бәшаров Зиннур уйнаган. Ул

яңа строй, халык бәхете өчен ялкынлы көрәшче, оста оештыручы һәм пропагандист булган. Бәзәкәдә революциягә багышланган демонстрация булган, анда балалар кызыл флаглар күтәреп йөргәннәр. Авыл советы ачылган. Авылда русча яза белүче булмагач, Степан исемле кешене китереп писарь итеп куйганнар. Авыл советы урнашкан бина «казенный фатир» дип йөртелгән. Авылның беренче авыл советы рәисе Бәшаров Госман булган.

Җир турында сорау озак һәм авыр чишелгән, һәр көн үткәрелгән җыелышларда бәхәсләр, ызгыш-талаш өймәкләшеп сугышуга әйләнә торган булган. Тик шулай да җир, урман турында сораулар крестьяннар файдасына чишелгән. Байларның һәм кулакларның беркадәр җирен һәм авыл хуҗалыгы инвентарен тартып алып ярлыларга бүлеп биргәннәр.

Гражданнар сугышы Бәзәкәне читләп үтмәгән, авыл берничә мәртәбә кулдан кулга күчкән. Бу турыда картлар һәм әле дә җирдән килеп чыгучы сугыш трофейлары сөйли.

1919 елның язында яшь Совет хөкүмәтен уз юлында җимерә-җимерә көнчыгыштан Мәскәүгә юл тотучы Колчак гаскәрләре Нокрәт елгасы буендагы сугышларда Азин дивизиясе тарафыннан җиңелеп яңадан көнчыгышка чигенә башлаганнар. Аларның бер төркеме Бәзәкәгә кайтып җиткән. Үзләрен куып килүче Азин дивизиясен туктату максаты белән Бәзәкә, Ык Тамагы белән Турай арасында оборона төзегәннәр. Бер үк вакытта Колчакның Чулман буйлап Иделгә юл тотучы флотилиясен кызылларның Маркин җитәкчелегендә хәрәкәт итүче Идел флотилиясе куып Озын Тау пристанына килеп җиткән. Алар шуннан торып Колчак гаскәрләре төзегән оборонаны артиллерия утына тотканнар. Бәзәкә инешенең сул як яры буйлап казылган окоплар өстендә снарядлар шартлаган. Тиздән бу оборонаны калдырып көнчыгышка качканнар.

Аклар авылга гомумән 3 тапкыр килгәннәр. Арган атларын ташлап, кешеләрнең җигә торган атларын алып

чыгып киткәннәр. Куп кенә кешеләрнең сыерларын алып чыгып әрәмәлек буенда суеп ашаганнар. Йомырка, икмәк, бәрәңге талап алганнар. Картлар сөйләвенчә, аларның өсләрендә җебеп беткән, асылынып ташкән ак туннар, аякларында олы киез итекләр булган. Шул итекләрдә язгы пычракта йөргәннәр. Итекләрен чабатага алыштырганнар.

1918 елның мартында Бондюгта 500 кешедән торган Кама буе партизан отряды төзелгән. Тиздән ул В.М. Азин җитәкчелегендәге армия составына кергән. Шул армиянең бер группасында авылдан 250-ләп кеше катнашкан. Таҗиев Минһаҗ 1920 елда ак полякларга каршы сугышып Ижевск шәһәреннән алып Варшавага кадәр барган һәм каты яраланып өенә кайткан. Шиабиев Мулланур белән Әхмәров Шәрәфи 1919 елда Вятские Поляныдан алып Себергә кадәр Колчак армиясенә каршы сугышларда, Хасанов Ситдыйк немец оккупантларына, Деникинга, Колчакка һәм Врангельгә каршы булган каты сугышларда катнашканнар. Гайнуллин Камали Колчакка каршы сугышларда катнашып ике тапкыр авыр яраланган. Гафиятуллин Шәех Азин дивизиясе составында Колчакка каршы пулеметчы булып Вятские Поляныдан алып Курганга кадәр араны уткән. Сугыштан кайткач алар авылдашлары белән социализм төзергә керешкәннәр.

Социализм төзү җиңел булмаган. Ярлы крестьян, инде җире булса да, һаман байлардан бәйле яшәгән. Хәрби коммунизм сәясәте кризисы нәтиҗәсендә ил буенча крестьяннарның совет властена каршы чыгышлары булган. 1920 елда «Кара бөркет» («Сәнәкле баш кутәрү») исемен алган стихияле татар-башкорт халыкларының восстаниесе булган. Шул елда Бәзәкә, Псәй, Турай авылларында да совет дәүләтенә каршы чыгышлар булып алганнар. Мәгълуматлар булмау сәбәпле, ни өчен бу чыгышлар булган, кемнәр аны оештырган - бу сорауларга җавап бирүе кыен.

1928-1929 елларда армиядән махсус хәзерләнеп кайткан Төхвәтуллин Габдулла крестьян комитеты төзегән һәм аның

рәисе булган. Тик 1930 елда совет властена каршы эшләрдә ялган гаепләнеп аттырылган. Авылда коллективлаштыру 1929 елда башланган. Бәзәкәгә колхоз оештыру өчен эшче, «егерме биш меңче» Кандаков Әхмәтҗан килгән. Коллектив хуҗалык төзелү турында протокол 1931 елның 10 мартында тутырылган. Аны язучы ул чакта унҗиде яшьтәге Гәбделхак Хөснетдинов булган, Сталин исемендәге колхозга 150 кеше язылган. Алар арасында Камалиев Сирай, Мәүлиева Миннисa, Гатауллин Габдрахман, Кәлимуллин Фәләхетдин, Хөрмәтуллина Миннисa, Газизова Таджибә, Хәсәнов Исмәгыйль, Гыйззәтуллин Нәбиулла, Фәйрушиннар гаиләсе булганнар. Колхоз рәисе итеп беренче елны Гыйззәтуллин Нәбиулла сайланган. Язгы чәчү алдыннан атлар, хезмәт кораллары, чәчүлек орлыклары берләштерелгән. Бергәләп авыл хуҗалыгын алып баруның өстенлеге беренче елны ук сизелгән. Урып-җыюдан соң крестьяннар колхоз көченә ышанганнар. Көзгә колхозчылар саны 300-гә җиткән (ә авылда 1930 елда яшәүчеләр саны 2179 кеше булган). Башта сөрү, чәчү эшләре атлар белән башкарылган, беренче бишьеллык елларында колхозга трактор кайтарылган.

Тик дошманнар сүзенә ышанып күп крестьяннар колхоздан чыкканнар. Колхозда нибары 15 хуҗалык калган. Кандаковның авторитеты төшкән. Кулаклар тарафыннан котыртылган хатын-кызлар: «Син имансыз аркасында авыл дырый-бырый килеп бетте», - дип Әхмәтҗанны кыйнарга теләп, авыл буйлап куып йөргәннәр.

1931 елда «Сталин» колхозында тормышның газаплы көннәрен үз җилкәсендә кичергән, империалистик сугыш авырлыгын үз күзләре белән күргән,1921 елгы ачлыктан көч хәл белән исән калган Госман Башаров терлекчелек фермасы оештырган. Билгеле, башта эш кыен барган. Ферма оештыру теләге белән йөргәч, кулак калдыклары аңардан көлгәннәр. «Үзең башладың, үзең дәвам ит», - дигәннәр аңа колхоз идарәсендә дә. Госман күңел төшенкелегенә бирелмәгән, авылдан авылга йөреп ферма җиткерү өчен

материаллар җыйган, һәр кеше белән аерым сөйләшеп, терлекчеләр һәм сыер савучылар тапкан, хәтта җитәрлек кадакны мәктәп балалары аша туплаган. Тырышлык бушка китмәгән, сыерлар өчен абзар төзелгән. Беренче күрсәткечләр түбәндәгеләр: 1932 елда ферма 38721 литр сөт биргән, 1933 елга бу күрсәткеч 42754 литрга җиткән. Ферма хезмәткәрләре сөтнең майлылыгын күтәрү өстендә тырышып эшләгәннәр.

Колхозда чәчү, сору, урып-җыю, печән чабу кебек эшләр атка тагылган машиналар ярдәмендә башкарылган. Тиздән авылга кайтарылган ЧТ-Д тәгәрмәчле тракторлар, ТЗ тракторы авыл хуҗалыгы эшләрен күпкә җиңеләйткәннәр.

Бу елларда колхозның ашлык саклау амбарлары да җитәрлек булмаган. Ашлык хәтта колхозчыларның келәтләрендә сакланган. Бандитлар хәрәкәте көчле булган, шуңа күрә колхоз идарәсе әгъзаларына һәр төн кулга корал тотып колхоз милкен, басудагы игеннәрне сакларга туры килгән. Ул елларда бухгалтер булып эшли башлаган Гәбделхак Хөснетдинов: «1936 елга кадәр гел конторада кундым», - дип искә ала иде. Шулай да 1933 елның 13 октябрендә конторага ут төрткәннәр. 1936 елда колхоз малын агулау факты булган. 18 баш мал үлгән.

Колхоз рәисләре ел саен алмашынып торганнар: 1930-1931 елларда Гыйззәтуллин Нәбиулла, 1931-1932 елларда Кандаков Әхмәтҗан, 1933 елда Хәйретдинов Хуҗа, 1934 елда Гыймазетдинов Сәләх, 1935-1936 елларда Ганиев Габденур колхоз рәисләре булганнар.

1932 елда авылда комсомол оешмасы төзелгән. Шул елдан алып 1944 елга кадәр аның секретаре булып Гәбделхак Хөснетдинов эшләгән. Комсомол оешмасы колхоз төзелешендә зур көч булып торган.

Сталин репрессиясе Бәзәкә авылын да читләтеп утмәгән, кайбер авылдашларыбызның (типтәрләр нәселеннән) артык «коммунистик» караштa булып бәзәкәлеләрне «сатуы» аркасында, берничә кеше лагерьларга җибәрелгән, 5 кеше

атып үтерелгән. Башта байларны НКВД кулына биргәннәр, аннан соң инде кайбер җитәкчеләргә «яшәргә комачаулаучы» коммунистлар, совет хезмәткәрләре эзәрлекләнгән. Алар арасында Гобәйдуллин Нәбиулла да булган. 19 ел совет аппаратында эшләгән Нәбиулла, советларга каршы агитация алып баруда гаепләнеп, 1937 елның 13 ноябрендә кулга алынган һәм 10 елга ирегеннән мәхрүм ителгән. Алга таба аның язмышы турында бер төрле хәбәр дә булмаган. Кызы Минзифа әтисе турында мәгълүматларны бөртекләп җыя. Шунысы билгеле: Гобәйдуллин Н.Г. 1989 елда реабилитацияләнгән.

Бөек Ватан сугышы елларында колхозчылар аеруча тырышып эшләгәннәр. «Барысы да фронт өчен, барысы да җиңү өчен!» лозунг безнең авылдашлар лозунгысына да әйләнгән. Хатын-кызлар фронтка киткән ирләрен, абыйларын, энеләрен, улларын алыштырып колхоз кырларында эшләгәннәр. Атларны сугышка алу сәбәпле, чәчү һәм урып-җыю эшләре кул белән башкарылган. Трактор руле артына хатын-кызлар утырганнар. Алар арасында Сәлимуллина Фатыйма, Зиннәтуллина Мөгәллимә, Ганиева Мәугидә булганнар. Авылдашлар фронтка ярдәм итү өчен кулларыннан килгән барлык эшне эшләгәннәр. Алар сугышчыларга җылы киемнәр һәм азык-төлек җыеп җибәргәннәр.

Укучылар да сугышчылар өчен җылы әйберләр җыюда катнашканнар, аларга бүләкләр һәм хатлар җибәреп торганнар. Яшь тимурчылар авыру кешеләргә һәм картларга төрле ярдәм курсәткәннәр. Сугыш елларында авылда эвакуацияләнгән балалар да яшәгәне билгеле.

Сугыш елларында авылда ике колхоз булган. Түбән оч - «Сталин» колхозы, ә югары оч - «Ворошилов» колхозы дип аталганнар. Тау башы «Сталин» колхозына кергән. «Сталин» колхозының рәисе булып фронтовиклар Гыйльфанов Нуриәхмәт, ә «Ворошилов» колхозында әтием Таҗиев

Фәрдетдин эшләгәннәр. Алар сугыш кырларыннан яраланып кайткан булганнар.

Ирләр авылда булмагач, игенне хатын-кызлар урак белән сотыйлап урганнар. Ашау ягы тыгын булганлыктан кашыклап он, санап кына бәрәңге биргәннәр. Маллар өчен азык хезмәт көне буенча бирелгән. Шифахәнәдә юыныр өчен граммлап кара сабын таратканнар. Кешеләр бозауларын ипигә, терлек азыгына алмаштырырга мәҗбүр булганнар. Кырларда эш аеруча кызу барган. Шуңа күрә төнлә сәнәкләр белән балалар көлтә ташыганнар, картлар кибән куйганнәр. Көндез барысы да ындыр сукканнар.

Бөек Ватан сугышы башлангач, авылга көн саен унар повестка килгән. Повестка алу белән атларга төялеп ирләр фронтка китеп торганнар. Бөек Ватан сугышына авылдан 635 кеше киткән. Халык бәхете ачен 241 авылдашыбыз сугыш кырында ятып калганнар, колхоз буенча сугышта вафат булганнар саны - 456. Хәбәрсез югалганнар саны шулай ук күп булган. 1930 елда Бәзәкәдә 2179 кеше яшәгән булса, сугыш азагына кеше саны бер мең тирәсе генә калган.

Бөек Ватан сугышы еллары баласы Фәния Шакированың «Сынап сындырган язмыш» шигыре нәкъ шул көннәр турында сөйли:

Көтмәгәндә илгә афәт килде
Илне кара төтен каплады,
Җинү өчен өметләрен баглап
Ирләр ил сакларга атлады.
Балаларын, ирләрен озатып
Бәгырьләре калды өзелеп.
Бала-чага, колхоздагы эшләр
Хатын-кызга калды өелеп.
Җиңү диеп, көнне танга ялгап
Эшли алар, эшли - тырыша.
Бөтен булган ипекәйне җыйнап
Җибәрәләр алар фронтка.
Кайтып тора кара кәгазьләре,

Эш өстенә кайгы өелә.
Өчпочмаклы сәлам хаты көтеп
Күпме газиз җаннар тилмерә.
Берәрсенә сәлам хаты килсә,
Шатлык иңә алар иңенә.
Кат-кат җыелып аны укый алар
Ничә кабат микән көненә.
Атлар арып, ашатырга беткән,
Сукаларда атлар егыла.
Мондый ачы, авыр газаплардан
Бугазларга төер тыгыла.
Исән калганнарын фронтка алдылар,
Атлардан да халык аерылды.
Кибән төбе ашлыкларын ашап,
Күпме газиз җаннар кырылды.
Көтүмкәләп, бәләкәй арба сөйрәп,
Алабугадан орлык ташыды.
Чабаталар тузып, табаннар кабарды,
Тешен кысып халык чыдады.
Көне кызу, авыз чайкый-чайкый
Көне буе урак урдылар.
Үз диннәрен алар хөрмәт итте,
Эссе дими ураза тоттылар.
Носилкалар белан көлтә ташып,
Тиргә батып кибән куйдылар.
Тешкәйләрен кысып, түзә-түзә
Күпме саулыкларын җуйдылар.
Басу капкасында - каравыллар,
Кесәләрне алар капшадылар.
Безнен әниләрнең күтәреп кайткан
Печәненә кадәр алдылар.
Авырлыклар белән кимсетүләр,
Сугышы да китте озакка.
Таш булып таш та чыдамас иде
Әниләр кичергән газапка.

Кан тамгандыр алар йөрәгеннән,
һаман онытылмый яралар.
Өйгә кайткач тагын йөрәк өзеп
Ипи сорап елый балалар.
Кояш чыгу белән әни эшкә китә,
Кайта иде фәкать кич кенә.
Өйдәге эш, ике нәни бала
Җиде яшьлек кызчык өстендә.
Олы чиләкләрен сөйри-сөйри,
Өй чистарта, суын китерә.
Әни кичен эштән кайтуына
Ярып бәрәңгеләр пешерә.
Аш пешеру очен басулардан
Берәмтекләп борчак чүплядек.
Төрле үлән яфракларын ашап
Ярый инде җәен уткәрдек.
Ярап куйды безгә шул чагында
Кычыткан, балтырган, кукысы.
Әле да тора кебек тамагымда
Алабута ипи ачысы.
Сукыр лампа, керосины беткән,
Табага салып чыра ягабыз.
Кабыклы бәрәңге өләшенә,
Шулай гына булгач чамабыз.
Ул чагында сабын бөтенләй юк,
Селте белән керне уалар.
Су буена төшеп, тукмый-тукмый
Киндер кулмәкләрен юалар.
Бу ачлыкка тагын афәт булып
Бизгәк чире килеп сырылды.
Мәрхәмәтсез шушы явыз чирдән
Күпме кеше җаны кырылды.
Өй эченә кергәч тигезләде,
Чирләделәр өйдә барчасы.
Ашап булмый - әле де күз алдымда

Тәлинкәдә юа боткасы.
Авырлыкка авырлыклар өстәп,
Налог-заемнарын салганнар.
Акча сорап әниләрне беркөн
Авыл советына япканнар.
Төне буе елап чыккан алар,
Йөзләр, шешкән кузләр кызарган.
Иртән генә балалар янына
Әнкәй бәгърем кайтып егылган.
Язмыш безне сындырып сынады,
Күрдек бу сугышның газабын.
Алда тагын ниләр көтеп тора?
Белмибез шул гөмер азагын.
Өсләрегез бөтен, ис китәрлек,
Туенасыз тәмләп тамакны.
Әй, Ходаем, балаларга бирмә
Без кичергән авыр газапны...

Сугыштан соңгы еллар авыл һәм колхоз өчен авыр булган. Берсе артыннан берсе колхоз рәисләре алышынып торган. 1952 елда Сталин һәм Ворошилов исемендәге колхозлар Сталин исемендәге колхозга, 1959 елда «Беренче Май» (Татар Тәкәш авылы), «Игенче» (Сәйтәк авылы), «Кызыл Октябрь» (Мари Тәкәш авылы), «Труженик» (Ык Тамагы авылы) һәм Сталин исемендәге колхозлар Сталин исемендәге колхозга берләштерелгәннәр.

1958 елның февралендә Сталин колхозы рәисе итеп колхозчылар бердәм тавыш белән укытучы Баян Вәли улы Әхмәровны сайлап куйганнар. Ул узен оста оештыручы, тәҗрибәле тәрбияче итеп күрсәткән. Колхоз идарәсе әгъзалары белен бергәләп ул колхоз төзелешенең мөһим урыннарын табып аларга төп көчне юнәлткән, механизаторлар, терлекчеләр, җитәкчеләр кадрларын үстерүгә аеруча зур игътибар биргән.

Бөек Октябрьнең 60 еллыгы алдыннан (1977 ел) «Яңа Кама» газетасы түбәндәге материалны бастырган: «Бөек

Октябрьнең 40 еллыгына Сталин колхозы кырларында 3 трактор, 3 комбайн, 3 автомашина эшләгән, фермаларда 325 баш эре мөгезле терлек, 574 баш сарык, 315 баш дуңгыз булса, хөзер 20 елдан соң колхозның 4800 гектар чәчү җирлеге, 1800 гектар болыны, 20 гусеницалы тракторы, 20 тәгәрмәчле тракторы, 17 «Колос» һәм «Сибиряк» комбайннары, 13 автомашинасы бар. Фермаларда - 1850 баш эре мөгезле терлек, 700 баш дуңгыз, 1100 баш сарык, 3500 баш кролик. Колхоз 1976 елда 171400 сумлык продукция җиткерде, 451000 сум капитал кертелде, акча кереме 1014000 сум булды» («Яңа Кама», 1977, 7 ноябрь).

Юлбашчы культы тәнкыйтьләнгәннән соң, Сталин исемендәге колхозга «Кама» исеме бирелде.1983 елга кадәр колхоз рәисе булып Б.В. Әхмәров эшләде. 1983 елның 6 июненнән башлап колхоз белән Ибраһим Миндар улы Галимов җитәкчелек итте.

1992 елда колхозны тагын берничәгә бүлделәр. «Кама» колхозы составында Бәзәкә һәм Ык Тамагы бригадалары гына калдылар.

Хәзерге вакытта (2020 еллар) «Кама» колхозы - районда иң эре хуҗалыкларның берсе. Аның карамагында 19 трактор, 5 комбайн, 8 автомашина бар. 2000 елның 1 маена терлек саны: 1314 эре мөгезле терлек, шулардан 360 савым сыер, 27 ат. Колхозның җир мәйданы - 1910 га. Колхозда 141 колхозчы эшли.

Рәис И.М. Галимов җитәкчелек итә башлагач, колхозда зур гына үзгәрешләр булды. Яңа фермалар, ашлык складлары, колхозчылар туклану урыны - яңа ашханә төзелде, цемент белән уратып алынган яңа силос саклау чокырлары барлыкка килде. Бәзәкә белән Ык Тамагы авылын асфальт юл тоташтырды. Колхозның һәм авылның электр линияләре яңартылды. Урамнарга асфальт җәелде, 12 су колонкасы куелды. Балалар бакчасы, яңа китапханә, колхоз идарәсе, промышленность һәм продукт магазиннары, почта бүлеге, сберкасса өчен яңа биналар җиткерелде. Ватан

сугышында һәлак булганнарга Җиңүнең 50 еллыгына һәйкәл куелды. 1988 елда Татарстан авыллары арасында беренчеләрдән булып Бәзәкәдә яңа мәчет ачылды. Авылның төп өлеше белән тау башын тоташтыра торган 100 метрлы тимердән күпер салынды. Авыл урамнарына йөк машиналарын кертмәү ниятеннән авыл кырыннан асфальт юл җиткерелде. Авыл өйләренә газ кертелә башлады. Нефть алу нәтиҗәсендә бозык су килә башлау аркасында, колхоз идарәсе авыл советы белән берлектә яңа су системасы төзү эшләре башлады. Җәй айларында балаларның ял итү һәм сәламәтләндерү лагеры эшләде.

Бәзәкә авылы көннән көн яңара, үсә бара. Соңгы елларда авылда тагын бер урам барлыкка килде. Анда күбесенчә яшь гаиләләр йорт җиткерделәр. Агач өйләр белән рәттән кирпич йортлар, коттеджлар да барлыкка килде. Ә авылда барлыгы 400 тирәсе хуҗалык; 751 кеше яши.

Бәзәкә тарихында туган ягыбызда нефть табылу да зур роль уйнады. Авылда колхоз крестьяннары белән рәттән нефть табучы эшчеләр барлыкка килде. Авылның шәһәрләр белән элемтәсе үсте. Менделеевск һәм Алабуга белән Бәзәкә арасында асфальт җәелде, автобуслар йөри башлады, авылга шәһәр стандартлары килде.

Безнең якларда палеозой катламнары булуы турында беренче мәгълүмәтләр 19 гасыр урталарында ук барлыкка килгәннәр. Казан университеты галимнәре бу якларда геологик эзләнүләр алып барганнар. Революциядән соң геологик эзләнүләр 1934 елда яңартылган. Озын Тау белән Татар Тәкәше авылы арасында нефть булуы турында беленгән. 1938 елда Сәйтәк, Бәзәкә, Ык Тамагы авыллары тирәсендә геологлар эшләгәннәр һәм Сәйтәк кырында пермь катламнарын тапканнар. 1951-1952 елларда безнең якларда беренче бораулау эшләре алып барылган. 1955 ел азагында Сәйтәк авылы кырында 1553 метр тирәнлегеннән беренче нефть күтәрелгән. 15 номерлы скважина - туган якның нефтьчеләр тарихында истәлекле урын. Бу скважина әле

хәзер дә «исән», һаман да эшли. 1958 елда Бәзәкә тирәсендә дә нефть вышкалары калкып чыккан. Авылга торырга нефтьчеләр килгәннәр. Бәзәкәлеләр аларны бик теләп «квартирага» керткәннәр. Алабугада махсус йортлар җиткерелгәч, («Восточная»), алар Алабугага күчеп киткәннәр.

1959 елдан башлап Бәзәкә кырында (Маймурзада) Бондюг - Әлмәт нефть уткәргече салганнар. 1961 елда трубалар буйлап Кама буе нефте ага башлаган. Бәзәкәдән 2 километр ераклыкта нефть җыю үзәге (Сборная) төзелгән. Күп кена авылдашларыбыз шунда эшкә урнашкан.

НГДУ «Прикамнефть» идарәсендә Почет китабы саклана. Анда беренче нефтьчеләр кертелгән. Алар арасында авылдашыбыз Габделнасыров Сәләхетдин дә бар. Ул 1958 елдан 2-промыселда нефть табу буенча оператор булып эшләгән. Тәҗрибәле оператор булганга аны 42-скважинага күчергәннәр. Бу скважинада һәрвакыт яңа автоматик техника сынала торган булган. Сәләхетдин абый орден-медальләр белән бүләкләнгән.

Гөмере буе 1959 елдан бирле нефть табу буенча оператор булып Муллаян Хаҗи улы Хаҗиев та эшләгән. Читтән торып 11 сыйныф бетергән, сварщик һәм стропальщик һөнәрләрен үзләштергән. Муллаян Хаҗи улы - нефть промышленносте отличнигы, М.Я.Кропачев исемендәге совет профсоюзлары премиясе лауреаты.

1959-елдан тагын бер Бәзәкә егете нефтьче булып эшли башлаган. Мулламөхәмәт Минниәхмәт улы Әхмәтҗанов башта төрле эшләрдә йөргән. Ул үзенең эшкә бирелгәнлеге, яңалыкка омтылуы белән башкалар арасында аерылып торган. Шуңа күрә аны җитәкчеләре Әлмәткә мастерлар мәктәбенә укырга җибәргәннәр. Укып кайткач, ул бригада җитәкчесе булып эшли башлаган. Ул башкалардан тагын бер ягы - иҗатка омтылуы белән аерылып торган. Ул керткән тәкъдимнәр - скважинаны туктатмыйча нефть уткәргечен ремонтлау, нефть җыю системасын герметизацияләү һәм

башкалар - зур экономик эффект биргәннәр. Аның хезмәте хөкүмәт бүләге - Октябрь Революциясе Ордены белән бәяләнгән. Мулламөхәмәт Әхмәтҗановка «Татарстан АССРның атказанган нефтьчесе» мактаулы исеме дә бирелгән.

Ачык кунелле, гади характерлы кеше һәм хезмәт сөючән, акыллы җитәкче - шулай дип сөйлиләр Вәлиәхмәт Мөхәметдин улы Сираҗетдинов турында.

Мәктәпне уңышлы гына тәмамлаганнан соң, Вәлиәхмәт 1-нефть промыслына нефть табу буенча оператор булып эшкә урнашкан. 1966-елның көзендә Совет Армиясе сафларына хезмәткә алынган. Армиядән соң яңадан нефтьчеләр сафына баскан, ләкин амплуасы башка инде - сусызландыру һәм тозсызландыру установкасы операторы булып эшли башлаган.

Үзенә генә хас булган үзсүзлелек, тынгысызлык белән нинди эш кушсалар да, җиренә җиткереп башкарган Вәлиәхмәт. Ул тиз темплар белән һөнәр осталыгы баскычлары буенча күтәрелгән. 1-ТХУны эш режимына кертүдә катнашкан, Алабуга товар паркын реконструкцияләүдә күп көч куйган, Кызыл Тауда УПСны эшләтә башлауны җитәкләгән.

Сигез ел нефть хәзерләү һәм суыртып куу установкасында (ППН) эшләгәннән соң Вәлиәхмәт механик, аннан сон өлкән инженер-технолог итеп билгеләнгән. 1978-1993 елларда цехның термохимик установкасынын начальнигы булып эшләгән.

1993 елның 4 январендә идарә җитәкчелеге аны ППН начальнигы итеп билгеләгән һәм шул көннән бирле Вәлиәхмәт Сираҗетдинов шушы зур вазыйфаны тырышып башкара.

Ул хөкүмәт бүләкләре, орденнар кавалеры, ВЛКСМ ҮК бүләкләре лауреаты, Жиңү байрагы янында фотога төшкән эшче, Бөтенсоюз һәм Бөтенрәсәй форумнары делегаты,

Рәсәй Федерациясенең атказанган нефть промышленносте хезмәткәре.

Вәлиәхмәт авылны төзекләндерүгә дә өлеш керткән авылдашыбыз. Аның җитәкчелегендә авылның берничә чишмәсе һәм зират коймалары рәткә кертелде.

Әлбәттә, промышленностьның авылга якынаюы Бәзәкә кешеләренең профессиясен, тормыш хәлен үзгәртеп кенә калмады, авылның матурлыгына, аның климатына начар тәэсир дә ясады. Бигрәк тә, Кама елгасын буалап КамГЭС төзелгәч, Бәзәкәнең матур һәм гүзәл җирләре, байлыклары су астында калды.

Әйе, илебездә хәзер бара торган авыр күчү процесслары авылымны да читләтеп үтмәде. Шуңа да карамастан бәзәкәлеләр үз авылларының киләчәгенә зур оптимизм белән олугъ өметләр баглыйлар, аларга гына хас булган сыйфатларын югалтмыйча авыл тарихын дәвам итәләр.

Бәзәкәнең истәлекле урыннары

Баллы чишмә. Баллы чишмә авылның югары оч дип аталган өлешендэ чыга, инешкә коя.Суы аеруча тәмле, йомшак булганга халык аңа Баллы чишмә исеме биргән. Инеш буйлап аска таба Олы чишмә ага. Тау башы белән түбән оч арасында Татлы су чишмәсе бар.

Бәзәкә авылы урыны (Бизякинское селище). Авылдан көнчыгыш якта Чулман елгасына очлаеп кергән коры җирдә, су баса торган болыннан 15 м биеклектә урнашкан. Бу мәйданда археологлар тарафыннан борынгы ананьино чорына карый торган керамиканың 18 төрле бизәкле фрагменты табылган.

Бәзәкә борынгы кәберлеге (Бизякинский могильник). «Селище» янында урнашкан. Безнең гасырның Ш-1У гасырларына карый торган мәет калдыклары табылган: скелет, баш сөяге, балчыктан ясалган савыт. Каберлек 1994 елнын 2 июнендә ачылган.

Бөек Ватан сугышында һәлак булганнарга һәйкәл. Ул башта авыл клубы ишек алдында куелган булган. Аннан соң мәктәп территориясендә урнаштырылган. Менә инде ничә ел яңартылган матур һәйкәл авыл уртасында колхоз идарәсе янын бизәп тора. Аңа сугыш кырларында ятып калган авылдашларыбыз исем-фамилияләре язылган.

Газраил тавы. Бу инешкә төшә торган тауларның берсе. Таудан ерак түгел бер өйдә агайлы-энеле Мөхәмәтдин һәм Мөхәмәтша яшәгәннәр. Боларнын ике атлары булган: берсе яхшы, икенчесе начаррак. Мөхәмәтдин башка чыгасы булгач, яхшы атны сораган.Ләкин Мөхәмәтша атны бирмәгән. Гауга кубкан. Бер кичен Мөхәмәтша клубка чыгып киткән. Мөхәмәтдин аның кайтуын сагалап торган да, арттан килеп башына кендек белән бәргән һәм канга баткан Мөхәмәтшаны тау буйлап сөйрәп инешкә алып төшеп бәкегә батырган. Эзләрен күмә-күмә өенә кайтып киткән. Иртән суга төшкән хатын-кызлар бәкедән чыгып торган аякларны күреп авыл кешеләрен җыйганнар. Алар бәкедән Мөхәмәтшаны тартып чыгарганнар һәм, ничек кенә Мөхәмәтдин эзен яшерергә тырышмасын, аны эзләп тапканнар. Ул 3 елга ирегеннән мәхрүм ителгән. Шул көннәрдән бирле бу урын «Газраил тавы» дип йөртелә башлаган.

Гимазетдинов Марсель ускән йортта мемориаль такта. Ул Олы урамның нәкъ уртасында урнашкан йортта урнаштырылган. Бу йортта җитәкче, шагыйрь-патриот, Бәзәкәгә мәдхия җырлаган Марсель Гыйльфан улы Гыймазетдинов туган. Анын 50 яшьлек юбилее көнендә бу мемориаль такта куелган. Анын истәлеген мәңгеләштерү өлкесендә укытучы Мөхетдинова Рәмзия Гәрәй кызы һәм колхоз идарәсе, авыл советы күп көч куйган.

Иске колхоз идарәсе бинасы. Бу бина Сталин исемендәге колхоз заманында җиткерелгән. Б.В. Әхмәров рәис булган заманда бина киңәйтелгән. Бу бина колхоз төзелешенең авыр, ләкин искиткеч романтик еллары, партия оешмасы

һәм колхоз җитәкчеләре турында, төннәрен килеп йоклаган каравылчы Минијамал апа турында хәтирәләр саклый.

Кызлар чокыры. Рус патшалары татар халкын чукындыру өчен коралланган «карательный» отрядлар җибәргәннәр. Безнең бу тирәдә Сәйтәк, Бигәш ише авыл татарларын чукындырганнар. Бәзәкә кешеләре авылдан 3 км ераклыктагы чокырларда качып ятканнар. Хатын-кызларны яшереп, ир-атлар еш кына авылга кайтып килгәли торган булганнар. Хатын-кызлар шушы чокырда киндер сукканнар, мал-туар асраганнар. Бик озак торганнан соң гына кире авылга кайтканнар.

Мәдәният йорты. Мәктәп артында урнашкан мәдәният йорты - курше-тирә авыллар арасында 60 елларда беренче булып җиткерелгән мәдәни үзәк. Зур сәхнәсе, тамашачылар залы, биюләр залы, гримнар бүлмәләре, вестибюле бар. Икенче этажында директор бүлмәсе һәм кинобудка урнашкан.

Мэктэп. Шулай ук 60 елларда авыл төзүчеләре җиткергән архитектура истәлеге. 70 еллар башында мәктәпкә өстәмә бина өстәлә. Мәктәптә предметлар буенча кабинетлар системасында уку-укыту бүлмәләре, хезмәт мастерское, зур спортзал, китапханә, ашханә, балалар оешмасы бүлмәсе, укытучылар бүлмәсе һ.б. бар. Залларны һәм сыйныф булмәлэрен мәктәп, авыл һәм колхоз тарихына багышланган матур стендлар бизи.

Мәчет. Сонгы елларда җиткерелгән мөселманнарның изге урыны. Мәчет «Кама» колхозы идарәсе һәм авылдашлар хисабына төзелде. Элекке сыман авылда хәзер азан тавышлары ишетелә. Мәчеттә мулла тарафыннан дини укулар алып барыла.

Тау башы мәктәбе урыны. Бу мәктәп тау башында 1926 елны салынган. Тау башында салынуның сәбәбе - янгыннардан саклану һәм дин әһелләренең ризасызлыгына каршы килмәү. Агачтан корылган булу сәбәпле мәктәп бинасы сүтелгән. Хәзерге вакытта мәктәп янында үскән

агачлар гына монда кайчандыр бала-чага тавышлары белән тулы булган мәктәп ишек алдын һәм бакчаларын иске төшереп торалар...

Тукмаклы. Авыл картлары сөйләвенчә Сарсаз һәм Псәй авылларына бара торган юл бер тирән чокыр аркылы узган. Бу авыллар арасы урман белән капланган булган. Ике авыл арасында кешеләр йөреп торган. Э бу урманда качкыннар качып ятканнар. Юлдан үткән һәркемне тукмаклап, әйберләрен алып кала торган булганнар. Шуңа күрә бу урынны «Тукмаклы» дип атап калдырганнар.

Шәйхетдин каберлеге. Бу Кама елгасы янында Бәзәкәнең көнбатыш ягындагы зират. Элек аракы эчкән, спиртлы эчемлекләр кулланган кешеләрне олы зиратка күммәгәннәр. һәм менә бу каберлек килеп чыккан. Анда Шәйхетдин, Исмәгыйль, Гыйлаҗ, Фәттах исемле кешеләр күмелгән.

«Яман тал» чокыры. Бу хәл 1919 елның көзендә булган. Бер тыныч көнне кичкырын, көтмәгәндә бөтен якын-тирәне дер селкеткән көчле шартлау ишетелгән. Бу шартлаудан сәләмә тәрәзәләр коелып төшкән. Шул вакыт авылның Псәй ягына чыга торган очында күккә ямьсез кара төтен күтәрелгәнен кургәннәр. Халык шунда йөгергән. Барсалар, ни күзләре белән күрсеннәр: Хәмидулла дигән кешенең бөтен каралтысы җимерелгән, ишек алдында бер аягы бот төбеннән өзелгән Хәмидулланың малае 18 яшьлек Зиннур ята икән. Ул үлгәнче бу фаҗиганың ничек булганын сөйләп бирергә өлгергән.

Гражданнар сугышы чорында Бәзәкә тирәсенә төшкән кайбер снарядлар шартламыйча жиргә күмелеп калган булган. Хәмидулла аучы мылтыгын корырга дары таба алмагач, әлеге шартламый калган снарядларны казып алып, өенә алып кайткан, аларны сүтеп, эчләрендәге дарыны бушатып алып, үз мылтыгын корып, ауга йөргән. Фаҗига буласы көнне соңгы снаряд капсуле кирегә борылмый аптыраткан. Хәмидулла капсульдәге чокырга өтерге белән сугуы булган, снаряд шартлаган. Секунд эчендә Хәмидулла

да, ул азапланган лапас түбәсе дә күккә очкан. Шунычы гажәп, ишек алдында уйнап йөргән 4 яшьлек малай бертөрле дэ зыян күрмичә исән калган.

Әүлия кабере. Бу кабер авылның «тау башы» дип йөртелә торган өлешендә Шәйхетдин абыйлар хуҗалыгы артында урнашкан. Әүлия турында берничә юрама яши. Шуларнын берсе буенча, авылнын бер фәкыйрь генә гаиләсендә ике игезәк кыз үлгән һәм аларны менә шушы урынга күмеп куйганнар. Гонаһсыз балалар, бигрәк та аларның игезәк булуы монда зур роль уйнаган. Авыл әбиләре әле хәзер да чистарынып, изге уйлар белән догалар укып кәбер янына килеп черем итеп алалар. Шул черем итеп алган арада бу игезәкләр кузгә чалынып киткәлиләр. Аларның кулында бер чүмеч су, бер кашык бал, икмәк телеме һ.б. күрәләр. Э бу синең күпме гомерең калганын белдерә икән...

Бәзәкәдә мәгариф һәм мәдәният үсеше тарихы

Бөек Октябрь социалистик революциясенә кадәр Бәзәкәдә фәнни белем бирүче мәктәп булмаган. Архив материаллары (Киров өлкәсе дәүләт архивы) күрсәткәнчә, авылда ике мәдрәсә булган. Аларның берсе 1860 елда, икенчесе 1870 елда ачылганнар. Аларда муллалар Фәтхетдин Сәйфуллин һәм Закир Мортазин (фамилиясе архив материалында Митрузин дип бирелгән. - автордан) укытканнар (Материалы по статистике Вятской губернии. Вятка, 1890, т. У1 т ч.2, п. 2). Авылда Минехуҗа мулла һәм соңга таба Гыйльфан мулла булганнары билгеле. Балалар мәдрәсәдә дин сабагы алганнар. Шуңа күрә революциягә кадәр авылда белемле кешеләр югары катлау гаиләләрендә генә очраган. Авыл крестьяннары тулысынча надан булганнар.

Мәдрәсәләрнең ничек эшләве турында кызыклы материалларны Анастасиевның Алабуга педагогия институтында сакланып калган «Вятские инородцы и их

школы» дигән китабыннан табарга мөмкин. Ә без шул китаптан кайбер материалларны биреп кенә чикләнербез: «Мәдрәсәләр күбесенчә мәчет кырындагы йортларда урнашканнар. Мәдрәсәне яктырту, җылыту ише эшләрне кайбер байлар үз өсләренә алганнар, а кайбер мәдрәсәләрне шәкертләр чират буенча утынны өйдән алып килеп җылытканнар. Мәдрәсә кечкенә бинада яисә берәр кешенең өй почмагында урнашкан булу сәбәпле анда тынчу һәм юеш булган. Анастасиев язганча, шәкертләр тәһәрәт алу сәбәпле мәдрәсәләрдә авыр, үзенчелекле ис тарала торган булган. өстәлләр булмаган, шуңа күрә малайлар суык идәнгә тезләнеп укый торган булганнар. Күбесе суык тигезеп еш кына чирләгәннәр.

Мәдрәсәгә укырга кергән малайлар башта гәрәп телендә укырга өйрәнгәннәр, аннан соң гомуми белем курслары укытылган: диалектика һәм метафизика, астрология һәм космография, изге мөселман китаплары турында белешмәләр, география нигезләре, гади арифметика һ.б.» Дөресен әйтергә кирәк, картлар сөйләве буенча бу курслар барысы да Бәзәкә мәдрәсәләрендә укытылмаган.

Авылда клубише ял итү урыннары булмаган, шуңа күрә халык күңел ачу өчен Сабан туе, «Түгәрәк тал» җыены, «Корбан суы» исемле массакүләм кунак чакыру җыены үткәргән. Кама ташыган вакытларда кызлар-егетләр су буенда кичләрен уен оештырганнар. Озын кыш көннәрендә яшьләрнең бердәнбер күңел ачу урыннары булып тула һәм каз өмәләре, «Аулак өйләр» исәпләнгән. Революциягә хәтле авылда концерт, спектакльнең нәрсә икәнен белүче да булмаган. Тик бик сирәк очракларда авылга аю биетүчеләр килеп чыккалаган. Авыл халкы арасында дини хөрәфәтләргә ышану көчле булу сәбәпле, теге яки бу кешенең убыр, җен, абзар иясе, пичура күрүе турында хәбәрләр авылда еш таралып торган. «Кара йөзләр», «Миркәй белән Айсылу» әсәрләрендә язылган аяныч вакыйгалар караңгылыкта яшәгән Бәзәкә халкы тарихында да очраганнар.

Авыл халкы киндер яки җитен сүсеннән кул белән тукып өйдә җитештерелгән киемнәр кигән. Кышкы салкында да, җәйге эсседә дә, язгы һәм көзге пычракта да аякта чабата булган. Кыш көне кешеләр кечкенә өйләрдә яшь терлекләр белән бергә яшәгәннәр. Пыялалы керосин лампалары тик таза хәлле кешеләр өйләрендә генә янган.

Халыкка медицина хезмәте бөтенләй курсәтелмәгән. Чәчәк эпидемиясеннән һәр елны күп бала үлгән яисә шадра булып калган. Халык арасында йогышлы авырулар еш тарала торган булган.

Октябрь революциясе җиңгәннән соң Наркомпрос мөрәҗәгате нигезендә 1917 елның кышында Бәзәкә авылында беренче мәртәбә фән нигезләре өйрәтелә торган башлангыч мәктәп - совет мәктәбе ачылган. Ул мәктәпне ачып җибәрүче кеше авылдашыбыз Бәшаров Зиннур булган. Мәктәп Әхтәмҗан исемле кеше йортының бер ягына урнашкан. Мәктәптә ана теле, рус теле, арифметика, география, рәсем һәм башка фәннәр укытылган. Уку ике сменада алып барылган. Беренче елларда мәктәп 50-60 баланы гына укуга тарта алган. 1917-1918 елларда мәктәптә Бәшаров Зиннур, Искәндәров Нәҗип һәм Сибгать (фамилиясен хәтерләүче юк. - автордан) укытканнар.

1919-1920 елларда мәктәп туксанынчы елларга кадәр колхоз идарәсе урнашкан урында Рәфәгетдин мөәзин өенең бер ягына урнашкан. Бу елларда укытучылар булып Шакиров Фәйзи, Балтин Насыйри эшләгән. 1920 елның көзендә Балтин Насыйри юкка чыккан. Ул гражданнар сугышыннан яраланып кайткан партия әгъзасы булган. Курәсең, аны совет властына каршы кешеләр юк иткәннәр. Ул үз чыгышы белән хәзерге Әгерҗе районы Балтач авылыннан булган.

1922 елдан авылда өч урында укыта башлаганнар. Мәктәп инде үзенә йөздән артык баланы тарта алган. Бу елларда укытучы булып Әхмәдиев Авзалый (Әгерҗе районы Шаршады авылыннан), Йөзекәева Разия, Мәҗитов Нурый,

Кәлимуллин Сәгьди (өчесе да Камай авылыннан) эшләгәннар. 1923-1925 елларда мәктәпкә яңа укытучылар - Бакиров Әхәт, Әхтәмова Сәрвәр килгәннәр.

Әлбәттә, ул еллардагы мәктәпләр бүгенге мәктәпләрдән бик аерылып торганнар. Фәйзелхак абый Хөснетдинов искә төшерә: «Безне Бакиров Әхәт абый укытты. Уку әсбаплары бөтенләй юк иде. Мәктәпкә бер кесәбезгә акбур, икенчесенә чүпрәк тыгабыз, а култык астына ярты метр чамасында беркадәр шомартып эшләнгән такта кыстырып бара идек. Дәрестә арифметика да, ана теле дә, рәсем дә шушы тактада алып барылды. Әхәт абый кара тактада яза, ә без шуннан күчереп үзебезнең тактага яздык. Китаплар булмады. Тик укырга шартлар булмаса да, мәктәпкә зур канәгатьлек белән йөри идек».

Бәзәкәдә беренче кино 1923-нче елда күрсәтелгән. Авылга кино килү зур вакыйга булган. Тегендә дә, монда да кешеләр «Томанный» картина була икән», - дип сөйләгәннәр. Кайберәүләр: «Аны карау бик зур гонаһ, ул бик куркыныч була икән», - дип курыкканнар.

1925-елны авылга мәктәп салдыру өчен дәүләт тарафыннан акча бирелгән. Мәктәпне кайда салдыру мәсьәләсен хәл итү өчен җыелыш булган. Бу җыелышта кулаклар, муллалар мәктәпне авылдан читтә салынуын таләп иткәннәр. Алар: «Шайтан оясының авылдан ерагырак булуы хәерле», - дип кычкырганнар. Мәктәпне инешнең сул ярындагы тау башында җиткерергә дип карар кабул ителгән. Мәктәп җиткерү өчен материал Чулман аръягындагы урманнан киселеп, язгы ташу вакытында сал белән авыл кырына алып кайтарылган. 1926-елның җәендә мәктәп төзү эшләре башланган һәм 7 ноябрьда Октябрь бәйрәме хөрмәтенә мәктәп ачылган. Мәктәптә бу көнне тантаналы зур җыелыш булган. Җыелыштан соң балалар көче белән концерт куелган.

Мәктәп салдыру эшенә Әгъләмов Солтан җитәкчелек иткән. Мәктәптә анын белән бергә Әгъләмова Наилә,

Мостафин Касыйм (Тойгуҗа авылыннан) укытучы булып эшләгәннәр. Авылда мәгърифәтне, мәдәниятне үстерүдә авылдашыбыз Көләчев Гатаулла да күп көч куйган.

Авылда мәгърифәт һәм мәдәният үсеше каршылыксыз гына бармаган, әлбәттә. Кулаклар, муллалар курсәткән каршылыклар белан көрәштә үскән һәм ныгыган Бәзәкә мәктәбе. Мәктәп салынгач, аңа пианино кайтартканнар. Мәктәптә балалар өчен хор түгәрәкләре оештырылган. Каршы элементлар мәктәптә җырланган җырлардан, укытучылардан көлү максаты белән түбәндәге такмакны чыгарганнар:

Аксак-туксак, җиксәк-китсәк,
Бар бит безнең туры атлар.
Тау башында мәктәп салып
Җырлап ята дураклар.

Курсәтелгән каршылыкларны җиңә барып, авылда совет мәктәбе һәм мәдәният үсешләрен дәвам иткәннәр, торган саен үзләренә күбрәк кешеләрне тарта барганнар.

1928-1929 елларда авылда кулаклардан тартып алынган йортларның берничәсендә тагын сыйныфлар ачылган. Авылдагы уку яшендәге барлык балалар мәктәпкә тартылган. Авылда берничә урында өлкәннәр арасында наданлыкны бетерү мәктәпләре эшләгән. Авылга күп санда газета-журналлар кайтарыла башлаган. 1928 елда авылда Уку йорты ачылган. Анда мөдир булып Әхмәтшин Мөхәметдин (Камай авылыннан), аннан соң Фазуллин Фәләхи эшләгәннәр. 1929 елда Уку йортына беренче радиоалгыч алып кайтканнар. Бу авыл халкы өчен зур яңалык булган. Зурлар аны «Раҗивай» дип йөрткәннәр. Аның сөйләүчесе радио эченә кереп утырган дип, радиоалгычны ачтырып караучылар да булган.

Шул ук елларда бер кулак йортында клуб ачылган. Ә соңыннан Уку йорты белән клуб бер йортка урнаштырылганнар. Клубта яшьләр күңел ачу кичәләре оештыра башлаганнар. Башта кичәләргә йөрүчеләр аз

булган, тик көннән көн клубка йөрүчеләр саны арта башлаган. Беренче татар спектакле авылда 1930 елның Октябрь бәйрәмендә куелган. Бәзәкәнең алдынгы яшьләре Мәхмутов Хаҗиәхмәт, Исмагилов Ислам, Гарифуллин Фатыйх, Шибаев Әхмәтнәби, Әхмәтова Рәхимә (2 галим анасы), Ибәтуллина Камал, Нәбиуллина Бәдәр, Шакирова Фәтхия һәм башкалар катнашында Г.Камалның «Беренче театр» әсәре сәхнәгә куелган. Бу хәл авыл динчеләре, надан халык арасында ачу тудырган. Спектакльдә катнашучыларга төрлечә янаганнар, аларны начар сүзләр белән каргаганнар. Ләкин яшьләр янау, каргаулардан курыкмыйча мәдәнияткә омтылуларын дәвам иткәннәр. Шул көннән башлап клубта сәхнәләштерелгән күренешлер, концертлар куела башлаган. Ул заманда Бәзәкәнең атаклы җырчысы булып Шибаев Әхмәтнәби, иң оста гармунчы итеп Исмәгыйлов Шакый исәпләнгән.

1933 елда Бәзәкәдә беренче балалар яслесе, 1934 елда балалар бакчасы ачылган. Ул түбән очта яшәүче Миңнехан бабайның өе урынында булган. Балалар бакчасының җитәкчесе Мөхәмәтҗанова Зифа, тәрбиячесе Хаҗиева Фәйрүзә, пешекчесе Исламова Гөлҗиһан булган. 1941 елда балалар бакчасы югары очтагы мәчет бинасына күчерелгән.

1934 елда беренче тапкыр Казан филармония артистлары басуда эшләүче колхозчылар өчен ындыр табагында концерт куйганнар. Бу елларда инде кинофильмнар еш күрсәтелгән. Ләкин алар тавышсыз булган. Фәйзелхак абый Хөснетдинов иске ала: «Кинога керер өчен киномеханикка бүрегеңне бирәсең дә чиратлап бер пәрдә беткәнче кул белән хәрәкәткә китерелә торган моторны әйләндерәсең, калган пәрдәләрне утырып карыйсың. Кино беткәч механик бүрекләрне өләшә иде». Шул юл белән балалар бушлай кино карый торган булганнар...

1935 елда шәһәрләрдә тавышлы кино күрсәтелә башлаган. Күршедәге Бондюг поселогында (хәзерге Менделееевск) бер атна буенча кинофестиваль

оештырылган. Бәзәкә яшьләре атларга төялеп, Бондюгка кино карарга барганнар. Анда «Чапаев» кинофильмы күрсәтелгән. Бу вакытта халык телендә гел шул «Чапаев» картинасы хакында сүз барган.

1937 елда Бәзәкәдә хәзерге мәдәният йорты кырындагы урында агачтан махсус клуб бинасы җиткерелгән. Бу заманда клуб инде авылның мәдәният учагына әверелгән. Анда еш кына җыелышлар, спектакльләр, концертлар, киносеанслар, яшьләр өчен күңел ачу кичәләре үткәрелгән. Бигрәк та клуб мөдире булып Әхмәтжанов Гәлиәхмәт эшләгәндә клуб советы членнары актив эшләгәннәр.

1930-нчы елда Бәзәкәдә кичке 5-нче сыйныф ачылган.

Авыл яшьләренең мәгарифкә, мәдәнияткә омтылуында зур роль уйнаган комсомол оешмасы Бәзәкәдә 1931 елда төзелгән. Беренче булып комсомолга Ганиев Габденур кергән. Беренчеләр рәтендә шулай ук Хөснетдинов Гәбделхак (беренче комсомол оешмасы секретаре булып сайланган), Закиров Минәхмәт, Камалиев Нәби, Мәуләвиева Фатыйма, Хөснетдинов Гәлиәхмәт. Алар җыелып китаплар укыганнар. Берәү укыган, ә калганнары тыңлап торган. Комсомол оешмасы яшьләр арасында коммунистик пропаганда һәм агитация эшләре алып барган, төрле кичәләр, концертлар оештырган. Тора-бара яшьләр үзлегеннән укырга өйрәнгәннәр, авылда наданлыкны бетерүдә, авылда коллективлаштыру эшләрендә, сәясәттә актив катнашканнар. 1932 елда Минәхмәтов Нәби, Закиров Минәхмәт комсомол путевкасы белән авыр промышленностька эшкә, Мәуләвиева Фатыйма укырга киткәннәр.

1930-1933 елларда мәктәптә директор булып Фаезов Мәгъсүм эшләгән. Аның заманында мәктәп хуҗалыгы бик нык үскән. Мәктәпнең узенең ярдәмче хуҗалыгы, ягъни чәчүлек җире, яшелчә бакчасы, сыерлары, куяннары, мастерское булдырылган. Аларда җәй айларында эшләр өчен укучылар бригадасы оештырылган.

1933-1934 елларда көндезге 5-сыйныф ачылган. Шул көннән алып Бәзәкә мәктәбе җидееллыкка әйләнгән. Бу елларда мәктәп директоры булып Тукиев (исемен хәтерләүче юк. - автордан), Зәйнуллин Фәрди, укытучылар булып Вәлиәхмәтова Оркыя, Садыйфов Гата, Садыйфова Гөлсем, Шакирова Хәйрия, Акманаев Габдрахман, Камалиева Фәйрүзә, Галиева Зәйтүнә, Камалов Хәмит һәм Камалова Фатыйма (күренекле татар язучысы Барлас Камаловның әтисе белән әнисе), композитор Марс Макаровның әтисе Андрей Макаров һәм башкалар эшләгәннәр. Бу елларда мәктәп берничә урында урнашкан булган. Мәктәп яшендәге балалар барысы да укуга тартылып беткән. Укучылар саны 500-600-га җиткән. Бәзәкәгә килеп 4-7 сыйныфларда Сәйтәк, Татар Тәкәше, Мари Тәкәш балалары да укыган.

1937-1938 уку елында Бәзәкә мәктәбендә 8-сыйныф ачылган. Шул көннән башлап ул урта мәктәп булып исәпләнә башлаган. Урта мәктәп директоры булып Марданов Габдрахман билгеләнгән. 1935-1939 елларда югарыда әйтеп үтелгән укытучылардан башка мәктәптә Аюпов Гәли, Гайнуллина Гөлсем, Әхмәтова Фатыйма, Белов Сергей, Зиннурова Сания, Садыйков Фатхи һәм башкалар эшләгән.

1936 елда мәктәптә комсомол оешмасы оештырылган. Чөнки бу вакытта мәктәптә комсомол укытучы яшьләр эшли башлаган, алар укучыларны комсомол сафларына тартканнар.

Бу вакытларда укытучылар барысы да махсус урта белем белән яки 7 сыйныфны тәмамлаганнан соң берничә айлык укытучылар курслары гына тәмамлаган булган. Урта мәктәптә укыту өчен югары белемле укытучылар кирәк була башлаган. 1939-1940 елларда мәктәптә югары белемле, аерым фәннәр буенча көчле укытучылар Мөхәмәдиев Нәкый һәм Гыйльфанов Габделхәй математика, Федорова Дарья химия, биология укыта башлаганнар.

1940 елда Бәзәкә урта мәктәбе беренче чыгарылыш ясаган. Бу тантаналы кичәдә өлгергәнлек аттестаты алучылар арасында мәктәбебездә соңырак күп еллар укытучы булып эшләгән Аюпова Гаян, Көләчева Мәрьям, Бәдретдинова Әминә булганнар.

1941 елны башланып киткән Бөек Ватан сугышы нәтиҗәсендә Бәзәкә мәктәбе яңадан 7-еллыкка әверелгән. Куп кенә укытучылар сугышка китүгә карамастан авыр елларда мәктәп коллективы Аюпов Гәли, Гайнуллина Гөлсем, Вәлиәхмәтова Оркыя җитәкчелегендә балаларга белем һәм тәрбия бирү эшен дәвам иткән. Бу елларда мәктәп директоры булып Усманов Хәлил, аннан соң Әхмәтов Гайнан эшләгәннәр.

Сугыштан соңгы елларда укучылар, укытучылар бергәләп мәктәп хуҗалыгын торгызу өчен байтак кына эш башкарганнар. Мәктәп кырында зур гына тәҗрибә участогы барлыкка килгән. Укытучылар коллективы зур энтузиазм белән эшли башлаган. Үз белемнәрен күтәрү максаты белән күбесе читтән торып укыган. Тиздән мәктәптә югары белемле укытучылар саны арткан. Укытучылар аерым фәннәр буенча укыта башлаганнар: Гыйльфанов Габделхәй – математикадан, Көләчев Фоат – физикадан, Аюпова Гаян - тарихтан, Хөснетдинов Фәйзелхак - немец теленнән, Төхвәтуллин Әхәт -географиядән, Галимуллина Мәүлидә – биологиядән, Бәшаров Рәшит һәм Әхмәтова Мансура - рус теленнән, Салихова Фирая – химиядән, Мөхәммәтдинова Мәсхүдә - ана теленнән, Аликин Нурулла - рәсем, җыр, физкультурадан һ.б. Сугыштан соңгы елларда Бәзәкә урта мәктәбе укытучылар коллективы бердәм, дәртле, көчле бер гаилә булып яшәгән. Ул балаларга белем-тәрбия биреп кенә чикләнмәгән, халык арасында агитация-пропаганда эшләре алып баруда, авыл халкына мәдәни хезмәт күрсәтүдә аеруча актив эшләгән.

Ләкин Бәзәкәдә әле укыту төрле урыннардагы биналарда алып барылган. 1944 елда мәктәптә яңадан ике 8-сыйныф

ачылган. Мәктәп яңадан урта мәктәп булып киткән. Укучылар күп булганлыктан, укулар 3 сменада алып барылган. Фәйзелхак Хөснетдинов истәлегеннән: «Минем бүгенгедәй хәтеремдә әле: кичләрен укулар керосин лампалары астында алып барыла иде. Лампалардан сөрем чыга иде. Тәнәфестә укытучылар укучылар борыннарына утырган сөремне чистарталар иде. Ә шулай да уку-укыту барды. 1956-нчы елда мәктәп директоры Гыймадиев Муллый булган вакытта мәктәпкә электродвижок кайтарылды. Шуннан башлап электродвижок лампочкасы астында укыта башладык. Шушы елны мәктәпкә беренче «Киев» маркалы киноаппарат кайтты. Электродвижокны көйләү, кино күрсәтү эшләрен Көләчев Фоат алып барды. 1959 елда без электр энергиясен көчле көчәнешле линиядән ала башладык».

1958 елда авылның тарихында кара тап булып кергән вакыйга булган. Июль аеның караңгы бер төнендә түбән очтагы коммунистлар тарафыннан йозак белән бикләнгән, халык сукмагы өзелгән мәчетнең манарасын кисеп аударганнар. Иртән йөзләренә кайгы сарган кешеләр ауган манара янына җыелганнар. Болында печән чабучы ирләр атларга атланып авылга кайтканнар. Халык күңеле кителгән, күзләрдән яшь аккан, бәгырьләр өзгәләнгән. Манарадагы оялары тузган, балаларын жуйган күгәрченнәр атна буе мәчет өстендә очып йөргәннәр. Авыл җеназа чыккан йорт кебек моңаеп, мескенләнеп калган.

Әй манара, синең аең бик еракатан ялтырый,
Әй манара, син ауганда җирдә адәм калтырый.
Әй манара, сине инде фасик бәндәләр кисте,
Әй манара, бәхил бул дип, кыйбладан җилләр исте, - дип Бәзәкә халкы бу турыда бәет тә чыгарган.

1958-1959 елларда мәктәп директоры булып Гәлиев Муллаян эшләгән чорда коллектив алдына мәктәпкә Псәй, Турай авылларыннан укучылар килү сәбәпле укыту бүлмәләре җитмәү һәм интернат кирәклеге проблемалары

килеп баскан. 1961 елда аның инициативасы белән яңа мәктәп төзелә башлаган. Аны колхоз 5 ел дәвамында төзегән. Галиев Муллаян киткәннән соң мәктәп директоры Гыйльмуллин Камиль бу эшне дәвам иткән. Гомумән ул директор булган дәвердә күп кенә яңалыклар барлыкка килгән. Анын төп сыйфаты - мәктәп коллективын туплау. Мәктәптә көчле һәм кызыклы экспериментлар үткәрелгән, педагогика фәне яналыкларын Бәзәкә укытучылары шәһәр укытучыларына караганда да тизрәк мәктәп тормышына керткәннәр, республика һәм район күләмендә үткәрелгән фәнни-практик конференцияләрдә актив катнашканнар. Мәктәп хуҗалыгы нык ускән. Мәктәп хуҗалык мөдире Мөхәмәтдинов Минәхмәт тә хуҗалыкны ныгытуда зур эшләр башкарган. Мәктәп янында 70 кешелек интернат барлыкка килгән.

1967 елнын 13 октябрендә Татарстанның атказанган укытучысы Гыйльфанов Габделхәй директор булган чорда мәктәпнең хәзерге бинасы ачылган. Укыту-тәрбия эшләрен камилләштерү өчен яңа шартлар тудырылган. Тик шулай да башлангыч сыйныфлар түбән очтагы элеккеге мәчет бинасында калганнар. Яңа мәктәптә укыту ике сменада алып барылган. 1968 елда мәктәптә директор булып Татарстанның атказанган укытучысы Бәшаров Рәшит эшли башлаган. Ул Гыйльфанов Габделхәй үрнәгендә мәктәптә эстетик тәрбия бирүгә зур әһәмият биргән. Ул мәктәп бинасын зурайту өстендә югары органнар алдында күп эшләр алып барган. Ниһаять 1969 елда мәктәпкә тагын элекке кадәр өстәмә бина төзергә рөхсәт ителгән. Ләкин 1971 елда мәктәпкә зур кайгы килгән - рус телен укытуны тәмам юлга салган, республиканың күренекле галим укытучысы, методисты, армас-талмас тынгысыз Рәшит Бәшаров вафат булган. Ләкин Бәзәкә мәктәбе укытучылар коллективы бу югалтудан каушап калмаска, үз эшен түбән төшермәскә карар кылган. Директор булып янадан Гыйльфанов Габделхәй, аның урынбасарлары итеп Көләчев

Фоат һәм Ибәтуллина Шәмсия билгеләнгәннәр. Ул вакытта мәктәп коллективы нык, эшчән, дус, бердәм булып формалашкан булган инде. Татарстанның атказанган укытучысы Мәхмүтова Нәҗия, кандидатлык диссертациясе өстендә эшләүче Әхмәтова Мансура, Аюпова Гаян, Бәдертдинова Әминә, Хөснетдинов Фәйзелхак, Гәлиева Зәйтүнә, Роза Кәлимуллина, Гәлимуллина Мәүлидә, Салихова Фирая, Төхвәтуллин Әхәт, Мөхәмәтдинова Мәсхүдә, Көләчев Фоат, Таҗетдинова Мәүлия, Көләчева Мәрьям, Көләчев Тәгьзим, Гатауллина Мәэлүфә, Таҗиев Мулланур, Аликин Нурулла, өлкән пионер вожатые Әдия Ибраева һ.б. армый-талмый чын күнелдән эшкә бирелеп Бәзәкә балаларын укыткан-тәрбияләгән. Алар укытып чыгарган укучылар арасында галимнәр, укытучылар, колхоз председательләре, инженерлар, төрле өлкәләрдә эшләүче белгечләр үсеп чыктылар. Бәзәкә мәктәбен тәмамлаган авылдашларыбыз Мәскәү, Ленинград, Казан, Уфа, Алабуга шәһәрләрендәге югары уку йортларына ел саен күп керәләр иде.

Мәктәп республикада алдынгы тәҗрибә мәктәбе булып исәпләнде. Республика, район укытучылары өчен күпме ачык дәресләр, тәрбия чаралары, методик киңәшмәлар үткәрелде. Район мәктәпләре арасында оештырылган (Менделеевск шәһәре мәктәпләрен дә кертеп) узешчән сәнгать смотрларында ел саен Бәзәкә укучылары беренче урынны алалар иде. Спорт ярышларында, төрле фәннәр буенча республика һәм район күләмендә үткерелгән олимпиадаларда бәзәкәлеләр призлы урыннарга ирешәләр иде.

Соңырак мәктәпкә Алабуга дәүләт педагогия институтын тәмамлап көчле яшь укытучылар килде: Гыйльфанов Зиннур, Низаметдинова Мәрьям, Гөбәйдуллина Галия, Гыймазетдинова Рәмзия, Сабитова Роза, Нәсифуллин Фарит, Гимазов Дамир, Мәхмутова Әнисә, Таҗиев Сәләхетдин, Сабитов Мөхәмәтнур һ.б.

Мәктәп коллективы хәзерге вакытта тагын да яшәрде. Ләкин элеккеге матур традицияләр бүген дә укытучылар коллективында дәвам итә. Хәзерге көндә (2000 еллар) мәктәптә 120 бала белем ала.

Авылның мәдәни тормышында да зур үзгәрешләр булды. Авылда Мәдәният йорты җиткерелде. Аны җиткерүдә төзүчеләр җитәкчесе Габдрахман Габденуров күп көч куйды. Анда киң экранлы кинофильмнар күрсәтелә башлады. Куп еллар буе клуб мөдире булып Әхмәтжанова Вәгыйдә, китапханә мөдире булып Шакирова Накия эшләделәр. Алар авылдашларыбызда әдәбияткә, үзешчән сәнгатькә мәхәббәт тәрбияләүдә, авылның мәдәни тормышын җанландыруда күп өлеш керттеләр. Авылның киномеханиклары Гыйльфанов Зәки һәм Бәхтигәрәев Вәгыйз дә авыл мәдәниятен үстерүдә булыштылар. 50-80 еллардагы авылның талантлы үзешчән артистларын әйтеп китик: җырлары белән халык куңелен яулаган Әхмәтҗанова Вәгыйдә һәм баянчы энесе Нургали, Нәсифуллина Тәскирә, Мәхмүтова Әнисә, Шагина Әнисә, Нәсифуллина Накия, Башаров Фәрит, Нәҗметдинов Сәетнур, Бәхтегәрәевалар Әлфинә һәм Мөнирә, Мөхәмәтҗанова Гөлсинә, Хужиәхмәтова Гөлшат, Шәймарданова Гөлфирә, Хәбибуллина Сабира, Нуриева Әкълимә, Гыйльфанов Кәүсәр, Таҗиев Сәләхетдин, Гыймазетдинова Рәмзия, Сабитов Мөхәмәтнур, Гимашевалар Мәулия һәм Рәмзия, Әһлиева Гөлфәния, Шәймөхәмәтова Рамзия, Хисаметдинов Хаҗиәхмәт, Гыйззәтуллиннар Ильяс һәм Ильгиз, Әһлиева Илсөяр, Садриевлар Рәмзия, Шәмсия, Равиль һ.б.

1994 елның 15 октябрендә хәтер көненә багышлап Бәзәкәдә күп чаралар үткәрелде. Моннан 442 ел элек шәһит киткән әби-бабайлар рухына багышлап митинг булды. Аннан мәчеттә коръән, намаз укыдылар. Мәктәп ашханәсендә олылар өчен бушлай хәйрия ашы әзерләнде. Аннан бөтен халык бердәм булып, эш кораллары алып зыяратка юнәлде, чүп-чарны җыеп яндырды, коймаларны

буяды, тимер коймалар куйды. Бу эштә авыл егете Миңлегали Гәйнетдинов башлап йөрүче булды.

Кич белән клубта зур концерт куелды. Бөтен артистлар да үзебезнең Бәзәкә авылында туып-үскән кешеләр иде. Бу концерттан җыелган акча мәчеткә бирелде.

«Менделеевск хәбәрләре» газетасының баш редакторы урынбасары М. Хафизова язмасына күз салыйк:

«22 октябрь киче татар җанлы барлык алабугалыларны Техника йортына бергә җыйды. Бәзәкә авылына ныклы тамыры белән тоташкан, яисә берәр җеп очы гына булса да бәйләнгән, алай гына да түгел икән – бәзәкәле танышлары булган өчен генә булса да килүчеләр залда шыгырым тулы диярлек иде. Чыннан да, саный китсәң, Алабугада күпме бәзәкәле яши икән! Кем исәбенә чыккан! Алабуга – алар өчен торган җир. Бәзәкә – туган җир. «Матур булса да торган җир, сагындыра туган җир», - диләр. Бәхәссез, сагындыра. Шуңа күрә авыл юлының эзе суынмый. Ләкин Алабуга язмышы да алар өчен барыбер түгел.

Бигрәк тә шәһәрдәге татар дөньясы, татар милләте язмышы борчый аларны. Алабугада яңа мәчет төзелешенең озакка сузылуы пошаманга сала. Шушы мәчет төзелешенә ярдәм итү теләге Бәзәкәдә туып-үскән Рәзилә Газизовага, Әнисә Мәхмүтовага, Сәләхетдин Таҗиевка да тынгы бирми.

Бәзәкәлеләрнең күп булуын истә тотып, шундый бер төркем татар җанлы тынгысызлар Бәзәкә өчен дә, Алабуга өчен дә файдасы тиярлек хәйрия концерты оештырырга булалар. Спонсорлары да табыла. Шулай итеп, аларга концерт күрсәтү өчен Техника йортын бушлай бирәләр. Хәзерлек чаралары күрелә. Якын-тирәдә торучы авылдашларга чакыру җибәрелә, кирәк-яраклар алына. Һәм менә көткән көн килеп җитә.

Кичәне алып баручылар – Бәзәкә урта мәктәбе укытучысы, авылдагы һәм Менделеевск районындагы бөтен мәдәният эшләренең үзәгендә кайнаучы Рәмзия Гәрәевна Мөхетдинова һәм кайчандыр Бәзәкә урта мәктәбен

тәмамлаган, шул чакта җәмәгать эшләрендә иң актив катнашкан, шушы сәхнәдән төшмәгән биюче, җырчы, нәфис сүз остасы, хәзер инде билгеле кеше – педагогия фәннәре кандидаты, Алабуга педагогия институты доценты Сәләхетдин Фәрдиевич Таҗиев. Алар бер-бер артлы тамашачыга Бәзәкә җирендә үсеп чыккан бик күп күренекле шәхесләрнең исемнәрен атыйлар. Игенчеләр, терлекчеләр белән бергә, бередән бик күп танылган укытучылар, врачлар, нефтьчеләр, фән эшлеклеләре, шагыйрьләр, гаиләләре белән хәтта хәрбиләр дә үсеп чыккан. Менә шуларның кайберләре. Атказанган колхозчылар Нуриәхмәт Фатхуллин, Галия Шакирова, Шакир Садриев, Татарстанның атказанган механизаторы Нуриәхмәт Азин кебек булдыклыларның кулларыннан, кем әйтмешли, гөлләр түгелә. Хәтта шыр далада да алтын башакларны шаулатырлар алар.

Концерттагы һәр номер уйланып, җитди әзерләнгән. Институт укытучысы, Бәзәкә кияве Мөнир Нигматулловларның гаилә ансамбле, Бәзәкәдә туып-үскән, хәзер Алабугада яшәүче шәфкать туташы Рәфисә Шәрәфетдинова – Забражных, Кәүсәрия Кәрәметдинова-Шәйдуллина, Менделеевскида яшәүче Раушан Гатауллин, Шулай ук Илшат Шакировларның һ.б. бәзәкәлеләрнең чыгышлары күпләрнең күңеленә хуш килде.

- Хәзер сез сәхнәдә испан биюен күрерсез. Аны моннан 25 ел элек мәктәптә укыганда Әнисә Мәхмүтова белән Сәләхетдин Таҗиевлар башкарган иде. Моннан чирек гасыр элек биелгәндер дә ул, хәзер ничек булыр икән, карап карыйк әле, - ди хәйләкәр елмаеп Рәмзия Гәрәевна. Зал тын да алмый шушы парны күзәтә. Искиткеч матур киемнәрдән, шул кадәр төгәллек, нәзакатлелек... Барысы да сокланып туя алмый. Көчле алкышлар астында биючеләр залга баш ия. Әйтерсең, алар өчен бу 25 ел гел дә булмаган. Әйтерсең, Әнисә белән Сәләхетдин бүген дә мәктәп укучылары», - дип яза М. Хафизова.

Хәйрия концертын бәзәкәлеләр Менделеевск һәм Түбән Кама шәһәрләрендә дә оештырдылар.

Бәзәкә галимнәренең фәнни тикшеренү нәтиҗәләре

(диссертациялар исемнәре оригиналда бирелә)

Набиуллин Мансур Каримович:

1. Стационарные движения спутника-гиростата и их устойчивость в осесимметричных полях тяготения. диссертация ... кандидата технических наук. - Казань, 1972.
2. Моделирование и исследование устойчивости стационарных движений орбитальных упругих систем: диссертация ... доктора физико-математических наук. - Иркутск, 1995.

Тазиев Рафкат Мингазович:

1. Спленопанкреатогастрэктомия в хирургии рака желудка. диссертация ... кандидата медицинских наук. - Казань, 1983.
2. Одномоментные операции в хирургическом лечении рака пищевода и кардиоэзофагеальной области: диссертация... доктора медицинских наук. - Москва, 1997.

Махмутова Альта Хазеевна:

Борьба за светское женское образование у татар (90-е гг. XIX в. - 1917 г.) диссертация ... кандидата исторических наук. - Казань, 1971.

Ахметова Мансура Габдулловна:

Развитие речи учащихся как основа обучения русской орфографии в татарской школе (4 класс, на материале имен существительных, прилагательных, глагола): диссертация ... кандидата педагогических наук. - Москва, 1972.

Ахметов Мансур Габдуллович:

Разработка и исследование тиристорных преобразователей частоты для автоматизации кузнечных индукционных установок: диссертация ... кандидата технических наук. - Москва, 1973.

Сайфуллина Зиряк Махмутовна:
Стимулы развития производительных сил в условиях зрелого социалистического общества: Диссертация... кандидата философских наук. - Москва, 1974.
Тазиев Саляхутдин Фардиевич:
Подготовка студентов педвуза к идеологической работе с пионерами в условиях сельской местности (на материалах Татарской АССР) диссертация ... кандидата педагогических наук. - Казань, 1983.
Назмутдинова Мунира Ахматзакиевна:
Управление учебной деятельностью учащихся в условиях индивидуализации и дифференциации обучения: диссертация ... кандидата педагогических наук. - Казань, 1993.
Калимуллин Айдар Минимансурович:
1. Индустриальное развитие Татарстана и проблемы экологии в 60-90-е годы: диссертация ... кандидата исторических наук. - Казань, 1995.
2. Историко-экологический опыт индустриального развития во второй половине XX века: по материалам Среднего Поволжья: диссертация ... доктора исторических наук. - Казань, 2006.

Бәзәкәлеләр – мәдәният өлкәсендә (хронология тәртибендә)

1. Гыймазетдинов Марсель Гыйльфанович, шагыйрь, популяр җырлар һәм шигырь җыентыклары авторы
2. Таҗиев Сәләхетдин Фәрдиевич – «Туган авылыбыз Бәзәкә кайда да безнең йөрәктә» китабы авторы
3. Мөхетдинова Рәмзия Гәрәевна – «Укытучым-кадерлем», «Бөркет йөрәкле былбыл», «Гомер мизгелләре буләк итәм» китаплары авторы
4. Мәхмүтова Альта Хазеевна – «Бәзәкәм туган бишегем» китабы авторы

5. Хөснетдинов Фәйзелхак – «Ядкарь булып яшьләргә: шигырьләр» китабы авторы.
6. Гыймадиев Зөфәр – «Исеңдәме: шигырьләр, җырлар» китабы авторы
7. ФәнияШакирова – «Очар кошым: шигырьләр» китабы авторы.
8. Әхмәтов Айдар Мансурович – Л.М. Лавровский исемендәге Мәскәү дәүләт хореография училищесы директоры, «Хореография сәнгате» профессиональ осталык үзәге җитәкчесе, Россиянең атказанган һәм Татарстан Республикасының халык артисты, Халыкара балет бәйгелэрендә алтын, көмеш, бронза медальләр иясе (Нью Йорк, Осака, Париж, Хельсинки, Риети, Люксембург, Будапешт), Ел биючесе (Канада, Яңа Зеландия, Израиль).
9. Насифуллина Накия Шамилевна - Татарстан Республикасының мактаулы мәдәният хезмәткәре, «Шаян» ансамбле җитәкчесе (Менделеевск), «Россия җаны» премиясе лауреаты.

Бәзәкә пионер оешмасы тарихы битләреннән

Быел илебез Бөтенсоюз пионер оешмасының 100 еллык юбилеен билгеләп утте. Бәзәкә мәдәният йортында да бу датага багышланган тантана булып узды. Балалар алдында оешма ветераннары Рәмзия Мөхетдинова, Ясминур Гыйзәтуллина, Сәләхетдин Тажиев чыгыш ясадылар.

Әйдэгез аларга кушылып Бәзәкә пионер оешмасы тарихы белән танышып китик.

Үткән гасырның 20-нче елларында безнең халык яңа җәмгыять төзү белән шөгыльләнә. Илебез җитәкчеләре үзләренә яңа алмаш турында инде күптәннән уйланалар. 1922 елнын февралендә Мәскәүнең Кызыл Пресня районында Сокольникида 16-нчы типография каршында беренче пионер отрядлары төзелә. Комсомолның 19 майда узган Бөтенроссия конференциясе Мәскәү яшьләренең

тәҗрибәсен бөтен илгә таратырга карар кабул итә. Бу көн пионер оешмасының туган көне булып тарихка керә.

Үзебезнең авылыбызның пионер оешмасы тарихы шулай ук зур игътибарга лаек. Беренче пионер отряды Бәзәкәдә 1927 елда төзелгән. Аны оештыручы авылдашыбыз, Казан педагогия студенты Гимранов Зиннур булган. Пионер оешмасына 17 бала кергән. Беренчеләрдән булып пионер сафына Хөснетдинов Габделхак, Гимранова Тәнзилә, Гильфанов Шакир һәм тагын 11 бала басканнар. Күп укучыларның әти-әниләре балаларының пионерга керүенә каршы булганнар. Яше җиткән булса да күп балалар пионерга кермәгән. Зиннур пионерларга көч-хәл белән кызыл галстуклар табып биргән. Алар кызыл материядән кисеп алынган кисәкләр булганнар. Бер ярлы крестьянның ишек алдында үз сборларын уткәргәннәр. Авыл яшьләре, пионерга кермәгән балалар алардан көлгәннәр, өсләренә этләр жибәргән очраклар да булган.

Укытучы Мәрьям апа Көләчева бу елларны болай дип искә алган иде: «Галстукларны яшерен рәвештә тагып йөрдек. Мәктәпкә житәрәк галстукларны бергәләп тага идек тә, өйгә кайтканда байларның һәм әти-әниләрнең ачулануыннан куркып барлык пионерлар да бер урында салып куя идек. Мин бит пионер булдым дигән ул хис-кичерешне әйтеп аңлата торган түгел. Менә шундый халәт, кемгәдер изгелек кылырга, яхшы булырга, ярдәм итәргә дигән этәргеч иде».

Адым саен каршылыклар очратуга карамастан, пионерлар үз эшләрен дәвам иткәннәр, авыл балалары арасында пионерга, ә крестьяннарны коллектив хужалыкка керергә өндәп йөргәннәр. Яшь ленинчылар пионер жырлары жырлаганнар, концертлар куйганнар, пионерлар тарафыннан балалар өчен сборлар (җыеннар), походлар, төрле уеннар оештырыла. Вакыт үткән саен башка балалар да пионерга керү теләге белән йөри башлаганнар. Тик шулай да 1933 елга пионерлар саны 23 кешедән артмаган.

1931 елда Бәзәкәдә комсомол оешмасы төзелгән. Беренче булып комсомолга Ганиев Габденур кергән. Беренчеләр рәтендә шулай ук Хөснетдинов Гәбделхак, Закиров Минәхмәт, Камалиев Нәби, Мәүләвиева Фатыймалар булган. Булдыра алганча пионерларга булышып торганнар.

1931 елда пионер оешмасын мәктәптә Вәлиәхмәтова Оркыя оештырып җибәргәч, яшь ленинчылар саны арткан һәм күңелле, файдалы пионер эшләре оештырыла башлаган: колхоз бакчасында яшелчә үстерүдә, кырда башак җыюда булышканнар, мәктәптә куян асрау, чеби үстерү эшләрен башлап җибәргәннәр. 1931 елда яулаган уңышлары өчен Бәзәкә мәктәбе пионер оешмасына Алабуга РОНОсының Күчмә Кызыл байрагы тапшырыла.

Пионерлар саны арткач мәктәпкә махсус өлкән вожатый булып Тойма авылыннан Әхмәтшин Харис килгән. Аннан соң пионер оешмасы белән Мөхәмәтдинов Шәех, Бәдретдинова Әминә җитәкчелек иткәннәр. 40-нчы еллар пионерларына сугыш авырлыкларын татырга туры килә. Әйе, көлтә дә ташыганнар, аны кул көче белән сукканнар, шул ук вакытта укуларын да дәвам иткәннәр пионерлар. Бөек Ватан сугышы елларында пионерлар колхозга гына түгел, фронтка да ярдәм итеп торганнар. Алар, өй саен йөреп, йон җыйганнар. Ул йоннан олырак балалар, эрләп, бияләйләр бәйләгәннәр һәм фронтка посылка итеп салганнар. Кулъяулыклар, оекбашлар җибәргәннәр.

Пионерлар яхшы уколары белән бергә колхоз кырларында эшлиләр, металлалом җыялар, фронтка төрле яклап ярдәм итеп торалар. Фронтовик гаиләләренә булышалар, балаларын карашалар, дару үләннәре җыялар, фронтка бүләкләр җибәреп торалар. Өлкән пионерлар колхоз икмәген саклыйлар, кырда эшлиләр, икмәк җыялар. Табигатьне саклауга зур игътибар бирелә. Кош оялары ясыйлар, агачлар утырталар. Пионерлар ирләрен, улларын сугышка озаткан гаиләләргә зур ярдәм күрсәтеп торганнар. Балта, пычкы тоткан балаларны урамда еш күрергә булган.

1947 елда ВЛКСМнын Татарстан өлкә комитеты каршында пионер вожатыйларының читтән торып уку университеты ачыла. Яшьтән үк актив пионерка булган, вожатый булу турында хыялланган Әдия Сәлимовна Ибраева шул университетта укый башлый. Аны тәмамлаганнан соң 1948 елның февраленнән Бәзәкә мәктәбендә пионер оешмасын житәкли.

Татарстанда аннан башка гөмере буе пионерлар белән эшләгән кеше юктыр. Кызыл пионер галстугы бик килешә иде Әдия апага. Ул үзенең һәрвакыт бәхетле елмаюы, шат күңелле оптимист булуы, балалар күнелен күтәрә белүе белән районның өлкән вожатыйлары арасында аерылып торды. Ул житәкләгән пионер дружинасы районда һәм республикада үзенең күркәм эшләре белән билгеле иде. Республикада Бөтенсоюз пионер Маршы буенча үткәрелгән ярышларда, конкурсларда Бәзәкә пионерларының мактаулы исемнәргә, беренче урыннарга лаеклы булуы, ел саен үткәрелгән үзешчән сәнгать смотрларында Бәзәкә мәктәбе укучылары коллективының беренче урынны алуы - Әдия Сәлимовнаның армый-талмый эшләү нәтиҗәсе.

Балалар - фермада үз кешеләр, авыл колхозчылары алдында һәм күрше авылларда концерт куючылар, колхоз радиосы буенча махсус чыгарылыш ясаучылар, кечкенәләр өчен курчак театры күрсәтүчеләр. Авылның биючеләре барысы да беренче мәртәбә биергә Әдия апаларыннан өйрәнделәр. Ул бию-җыр остасы гына түгел, матур һәм кызыклы итеп хикәятләр, әкиятләр сөйләүче һәм сәхнәгә оста итеп музыкаль-әдәби композицияләр куючы да иде.

Тынгысыз Әдия кичә балалар белән туристик походта булса, бүген район семинарында үз тәҗрибәсе белән аралаша, ә иртәгә пионер строе смотры үткәрәчәк, берсекөнгә аны балалар агитбригадасы белән терлекчеләр көтә... Аннан соң мәктәп атын җигеп күрше авылга пионерларны концерт белән алып барасы… Менә шулай көн саен СССРның, ТАССРның мактаулы билгеләре һәм

грамоталары белән бүләкләнгән тәҗрибәле педагог, балалар комиссары укучылар тормышын кызыклы һәм файдалы итеп оештырырга тырыша иде.

Берничә йөз пионер һәм үзенең 4 баласына чын кеше буларак гөмере буе мәхәббәтен, йөрәк җылысын бүләк итеп яшәде Әдия Ибраева. Башкача булдыра алмас иде дә ул...

Әдия апа ялга чыккач, Бәзәкә пионер дружинасын Рәмзия Гимазетдинова-Мөхетдинова җитәкләде һәм аның эшен лаеклы дәвам итте. Бөтенсоюз пионер маршында аның да пионерлары гел алдынгы урыннарда бардылар.

Пионерлар Әдия Сәлимовна, Рәмзия Гәрәевна җитәкчелегендә ел саен байтак тонна тимер ватыклары, макулатура, җирле ашлама җыйганнар. «Кама» колхозына бәрәңге алуда булышканнар, авыл картларына утын кисеп өйгәннәр. Авылда бик куп төп агач һәм куаклар утыртылган, макулатура җыелган. фермадагы бозауларны шефлыкка алганнар, һәр сайлаулар вакытында клубта көне буе сайлаучылар өчен концерт күрсәткәннәр. Дружинада кошлар көне һәм сыерчык ояларына смотрлар үткәрелгән.

Ык Тамагы авылында күп еллар дәверендә «Кама» колхозы тарафыннан пионер лагеры оештырыла. Анда Бәзәкә, Сәйтәк, Мари Тәкәш, Татар Тәкәше, Ык Тамагы авылларыннан 3 сменада ел саен 150 бала ял итә. Лагерьда яшәү вакыты искиткеч истәлек булып кала. Колхоз кырында күмәкләшеп эшләү дә, болында учак тирәсендә уйнау да күңелле була балаларга.

Отрядлар Марат Казей, Зина Портнова, Олег Кошевой, Муса Җәлил кебек шәхесләрнең исемнәрен йөртә, үз җырлары, девизлары, атналык, айлык, еллык эш планнары була иде. Ел дәвамында отрядлар үзара алдынгылыкта ярышып яши. Иң җаваплы бала отряд советы председателе итеп сайлап куела. Айга бер тапкыр отряд җыеннары оештырыла. Үрнәк пионерларны мактыйлар, укуы һәм тәртибе аксаучыларны тәнкыйть утына тоталар. Һәр отрядның эшләнгән эшләре альбом булып тупланып бара. Ул

альбомнар үзе бер сәнгать әсәре иде, кулдан бизәкләп, фото һәм рәсемнәр белән иҗади итеп эшләнә иде алар.

Балаларның тышкы кыяфәте дә бердәй булып әллә каян күренеп тора. Кызлар матур көрән итәкләр, җиңнәренә пионерия эмблемасы беркетелгән ак блузкалар кия. Малайлар шулай ук ак күлмәктән, җиңенә шундый ук эмблема ясалган куе зәңгәр төстәге костюм-чалбардан киенә. Әлбәттә инде, пионерның төп атрибуты – шома итеп үтүкләнгән кып-кызыл төстәге галстук. Аңа шулкадәр зур игътибар бирелә ки, галстук өйдә онытылып калса, укытучыларның бу атрибут артыннан өйгә кайтарып җибәрүләре гадәти хәл санала. Хәтта галстугы бөгәрләнгән булса да, ул баланың исемен күрсәтеп, мәктәп газетасына «Чаян»га ясап куялар.

Һәр елны 22 апрель - Владимир Ильич Ленин туган көнне укучылар зарыгып һәм дулкынланып көтеп ала: ул көнне дружина сборы уза, ягъни бөтен мәктәпнең 4-8 сыйныф укучылары тантаналы линейкага җыела. Отряд председательләре үз отрядларының тезелүе һәм бәйрәмгә әзер булуы хакында дружина советы председателенә, иң азактан дружина председателе өлкән пионервожатыйга рапорт бирә иде. Барабан, быргычылар озатуында дружина байрагын кертәләр. Шуннан соң 3-нче сыйныфларны зурлап пионерия сафларына кабул итү башлана. Һәр бала тантаналы рәвештә алдан ятлап куйган пионер вәгъдәсен бирә. «Тырышып укырга!», «Өлкәннәргә ярдәм итәргә!», «Гадел булырга!», «Үз ватанының лаеклы гражданины булып үсәргә!». Азактан яңа гына пионерга кабул ителгән сыйныф әдәби-музыкаль монтаж куйган.

«Без - ленинчылар, без - пионерлар.
Безнең сафларда яңгырый җырлар.
Быргылар уйный, барабан кага
Барабыз алга, барабыз алга!»

дигән дәртле җырлар җырлыйлар. Комсомолецлар аларга пионерның кызыл галстугын бәйлиләр.

Ике тапкыр була торган озын тәнәфесләрдә балаларның ялын оештыру да өлкән пионервожатыйга йөкләнгән. Беренче тәнәфестә өлкәннәр белән биюләр, икенче тәнәфестә – башлангычлар белән хәрәкәтле уеннар оештырыла иде. Монда инде музыка укытучысы Аликин Нурулла төп рольне уйный иде.

Менә шулай файдалы һәм кызыклы тормыш белән яшәделәр Бәзәкә пионерлары.

Без бит бәзәкәлеләр

Биш-алты гасыр яшәп килүче туган авылым өчен аның тарихын бәян итәргә моңарчы теләүче табылмаганмы дип соравыгыз мөмкин. Бу сорауга мин болай дип җавап бирер идем:

Бәзәкә тарихы белән кызыксынучы һәм аны буыннардан буыннарга сөйләп калдыручы кешеләр авылымда булган. Мәсәлән, Габделхак Хөснетдиновка 1932 елда Кәлимуллин Сәлимулла һәм Әхмәдиев Мөхәмәтҗан васыять итеп авыл тарихы буенча күп кенә материаллар васыять итеп калдырганнар. Муллалар ничә гасыр авылның шәҗәрәсен алып барганнар. Бәзәкә мәктәбе укытучылары авыл тарихы буенча байтак материал җыйганнар. Картлар истәлекләре, кайбер документлар, фотолар белән бизәлгән альбомнар һәм стендлар тутырылган, авыл музее өчен тарихи әйберләр жыелган. Мәктәптә Рәмзия Мөхетдинова инициативасы белән һәм аның җитәкчелегендә Марсель Гыймазетдинов музее оештырылган иде. Бәзәкә урта мәктәбендә 1974-1976-нчы елларда автор җитәкчелегендә Туган якны өйрәнүчеләр клубы эшләде. Клуб эшләгән чорда авыл картлары һәм галимнәр белән очрашып байтак материал жыелды. 1976 елның мартында Мәдәният йортында авыл тарихына багышлап укучыларның фәнни конференциясе узды. Аннан соң бу эшне авторның Алабугага күчүе сәбәпле Рәмзия Мөхетдинова һәм аның хезмәттәшләре дәвам итте.

Әлбәттә, картлар сөйләве буенча гына бу очерклар язылса, бик дөрес үк булып бетмәс иде. Шуңа күра авторга куп кенә дәүләт архивларында, музейларда, фәнни китапханәләрдә эшләргә туры килде. Татарстанның Республика китапханәсе, Алабуга, Менделеевск, Бәзәкә урта мәктәбе музейлары материаллары, Татарстан галимнәренең туган як тарихына багышланган китаплары һәм фәнни эшләре киң кулланылды. Нәҗип Фатыховның «Бондюжцы Татарстана» дигән китабында тарихка инде кергән авылдашларыбыз: барлык гөмерен колхоз тормышына һәм аны үстерүгә багышлаган Гәбделхак Хөснетдинов, көчле математик, Татарстанның атказанган укытучысы Гәбделхәй Гыйльфанов, мәктәп директоры һәм хәрби эш укытучысы Зәйнак Әһлиев, алдынгы колхозчы-ветеран Нуриәхмәт Азин һәм башкалар турында җылы сүзләр язылган. Алар турында мәгълүматларны шул китаптан укырга мөмкин. Бәзәкәлеләр турында кыскача язмалар бирелгән.

Авылның килеп чыгышы, аның үсеш тарихын өйрәнүдә Фәйзелхак Гыйльфан улы Хөснетдинов күп көч куйды. Бу китапта аның рөхсәте белән куп материаллары кулланылды. Фәйзелхак абыйга, абыйсы Гәбделхак Гыйльфан улына, шулай ук укытучы Мөхетдинова Рәмзия Гәрәй кызына очерклар язганда булышканнары өчен зур рәхмәтемне белдерәм.

Иң зур рәхмәтләрем мине бу дөньяга яраткан Аллаһыма, тудырган һәм үстергән әнием Газизәбану Сәлимулла кызы Сәлимуллинага һәм әтием Фәрдетдин Таҗетдин улы Таҗетдиновка, туган ягыма һәм авылыма, миңа югары белем алу өчен шартлар тудырган якын туганнарым Гәйфетдин абыйга, Галиябану һәм Рабига апаларыма, бу китапны язар өчен авылдашларым образлары тудырган күршеләрем Наҗия апа Мәхмүтова һәм Гәрәй абый Нәсифуллинга, Фәйрүзә апа белән Сәләхетдин абый Габделнасыровларга, Фәйрүзә апа белән Рәхим абый Әхмәтжановларга, өс киемнәре тегеп биргән Нуриәсмә әбигә, бергәләп каз

бәбкәләре саклаган Зарифа әбигә, җиңгәм Хәмдениса Минтаҗетдин кызы белән абыем Хәмәт Вәлиулла улы Нигъмәтуллиннарга, башлангыч сыйныф укытучым Гөлсем апа Гайнуллинага, иң яраткан өлкән вожатыем Әдия апа Ибраевага, сыйныф җитәкчем Мансура апа Әхмәтовага, барлык укытучыларыма, мәктәптә бергә эшләгән коллегаларыма, тау башында качышлы уйнап, әрәмәдә гөлҗимеш җыеп, төннәрен авыл буйлап җырлап йөреп бергә үскән Минегәли, Саетжан, Мирзанур, Сабира, Гөлфирә, Әкълимә, Мәулидә, иң якын дустым Кәүсәргә һ.б. дусларыма.

Сабантуйларда актан киенеп йөгерешләрдә катнашып яшеренгән җиреннән килеп чыга торган Солтан бабай, Сабантуй батыры Сәетгәли абый, оста балыкчы Шункар бабай, кул остасы Минтаҗетдин бабай, тимерче Әхәт абый, янгынчы Минәхмәт Мөхәмәтдинов, алдынгы колхозчы яшьләр, бу китапка кермәгән атамалар, кушаматлар турында язып тагын бер китап чыгарып булыр иде. Бәзәкә шәҗәрәсен гарәпчәдән татар теленә кайтарырга кирәк дип уйлыйм. Шәҗәрәне дустым Кәүсәр Гыйльфанов китапчык итеп ясады инде.

Бәзәкә тарихын китап итеп язып, аны чынлап та тарихка мәңгелек итеп кертүдә тарих фәннәре кандидаты Альта Мәхмүтова зур өлеш кертте. Хыялын тормышка ашырды – авыл тарихына багышланган «Бәзәкәм туган бишегем» китабын авылдашларга тәкъдим итеп өлгерде. Урыны оҗмах түрләрендә булсын!

Укучым-горурлыгым Рәшит Кәлимуллин интернет челтәрендә «Минем Бәзәкәм» исемле сайт ачты (http://www.бизяки.рф). Анын бүлекләре: Авыл тарихы, Мактаулы авылдашлар, Истәлек, Муза, Яналыклар, Фото-видео, Шәҗәрә, Форум, Танылган шәхесләр, Мәчет, Марсель Гыймазетдинов җырлары. Сайтка материаллар туплауда Рәшиткә Әнисә Мәхмүтова, Фәния Латыпова, Лилия Мөнирова, Фәния Бәшарова һ.б. – актив

булышучылар. Рәшит Кәлимуллин «Үлемсез полк» исемлеген тулыландыру өстендә армый-талмый эшли. Авылдашлар исеменнән зур рәхмәт аңа!

Кайда гына яшәмәсеннәр һәм нинди генә урыннарда эшләмәсеннәр, авылдашларыма теләгем шул: туган җир - изге җир, тудырып үстергән ата-ана - олугъ затлар. Аларның кадерен белегез! Сез суын эчкән чишмәләр, җиләк-җимешен ашап үскән әрәмәләр, үрмәләп менгән таулар, икмәк үстергән кырлар - барысы да безнең үткәнебез, бүгенге көнебез һәм киләчәгебез. Нинди мәшһүр һәм хәтирәләргә бай, нинди гүзәл, нинди сихерле көчле, нинди күңелгә якын ул Туган авыл - Бәзәкә!

Яратыйк Бәзәкәне, онытмыйк Бәзәкәне, саклыйк Бәзәкәне! Матур эшләребез, рухи тормышыбыз, акыллы, саф куңелле, сәламәт балаларыбыз белән бизәклик Бәзәкәне!

Я, Раббем, бу изге эшне башкарып чыгарга көч биргәнең өчен рәхмәт Сиңа!

Бәзәкәм туган авылым

(Ринас Әхмәтов көе, Сәләхетдин Таҗиев сүзләре)

Ераклардан күренеп тора
Туган авылым кырлары,
Бизәкле Бәзәкәм минем,
Ямьле Кама буйлары.

Бәзәкәм туган авылым,
Борма инеш суларың.
Хезмәт сөя егетләрең,
Чибәрдер сылуларың.

Авылыма бик еш кайтам,
Сагынам тыкрык, урамың.
Һаваң саф һәм күгең чиста,
Эчәм баллы суларың.

Кызлар чокырына барып
Җыям каен җиләген.

Җир җиләге белән дә тиз
Тула минем чиләгем.
Туган авылым нигезен
Әби-бабам төзегән.
Рифкәт, Мансур, Мансураны
Бәзәкәм илгә биргән.
Гөрләп үсә туган авылым -
Күпме йортлар саласы!
Горурланам авылым белән,
Мин - Бәзәкәм баласы!